

Medeltida paradis Cisterciensernas värld på jorden

Seminarierapport 3
Nydala den 1 december 2005

Medeltida paradis

Cisterciensernas värld på jorden

Seminarierapport 3
Nydale den 1 december 2005

Rapportredaktör: Jonas Haas, Hanne Romanus. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Marita Axelsson

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2006

Innehåll

Inledning, <i>Hanne Romanus</i>	5
Medeltida klosterliv inifrån, <i>Anders Piltz</i>	7
Cistercienserna, konsten och naturen, <i>Inger Ablstedt Yrlid</i>	19
Klosterliv som spegling av Bernhard av Clairvaux's teologi, <i>Bengt Arrvidsson</i>	26
Religiöst liv och materiell kultur: om Alvastra från 1143 till 1527, <i>Elisabet Regner</i>	32
Paneldebatt.....	41
Tekniska och administrativa uppgifter.....	47

Inledning

I december 2005 genomfördes det tredje seminariet inom ramen för projekt *Nydala klosterträdgård*. Ambitionen var att ge en inblick i medeltidens och cisterciensernas andliga värld som en uppföljning på det föregående seminariet ”Sten, jord och klosterliv – cistercienserna i Europa och Sverige” som genomfördes i april samma år. Fokus har legat på att få en ökad kunskap och förståelse för hur man kan ha resonerat under medeltiden kring teologiska frågor, symbolik och världsbild. Vidare hur det i sin tur formade och påverkade klosterlivet och cisterciensernas relation med omvärlden. Denna rapport utgör en dokumentation av seminariet.

Seminariet har ingått i den seminarieserie som givits parallellt med övriga arrangemang inom projekt *Nydala klosterträdgård*. Idén till själva projektet väcktes under hösten 2002 och efter en förstudie fick det en formell start i januari 2004 efter att kommunstyrelsen i Värnamo beslutat att ställa sig positiv till projektet. Projekt *Nydala klosterträdgård* syftar till att skapa förutsättningar för att på sikt kunna bygga upp en mindre trädgård av medeltida snitt i anslutning till klosterruinen i Nydala. Idag vet man ingenting om trädgårdsodlingen vid Nydala kloster under medeltiden. Sökandet efter information innebär därför att man måste ta hjälp av många olika discipliner, öppna upp för samtal på flera nivåer och tillåta diskussioner för flera olika tolkningsmöjligheter. För att satsningen även ska kunna bli långsiktig läggs mycket arbete på att förankra projektet på en lokal nivå. Viktigt är också att arbeta för ett brett deltagande inte bara bland fackfolk utan även hos en intresserad allmänhet. Slutligen är förhoppningen att uppmuntra ett engagemang bland barn och ungdomar för att visa upp Nydala kloster som en del av deras arv och kulturhistoria.

Seminarierapporten bygger dels på föredragshållarnas eget textmaterial och dels på ljudupptagningar som gjordes under delar av dagen. Sammanställning av rapporten har utförts av Jonas Haas, byggnadsantikvarie på Jönköpings läns museum, och rapporten ska fungera som en minnesdokumentation för seminariedeltagarna samt som en innehållsrik redogörelse för de som inte hade möjlighet att delta. Framtagandet av denna rapport har möjliggjorts tack vare generöst bidrag från Sparbanksstiftelsen Alfa. Samtliga seminarierapporter finns att ladda ner kostnadsfritt från projektets hemsida: www.nydalaklostertradgard.se

Jönköping i november 2006

Hanne Romanus
Projektledare Nydala klosterträdgård

Medeltida klosterliv inifrån

Anders Piltz

Anders Piltz är dominikanerpräst och verksam som professor i latin i Lund. I flera böcker och artiklar har han behandlat medeltida tro och teologi ur olika aspekter. Under seminariet i Nydala berättade Anders Piltz bland annat om den medeltida tron och dess beståndsdelar, de olika ordnarna och hur klostren var uppbyggda.

Lösryckta citat skall inte användas i en seriös diskussion, brukar man få lära sig. Det låter bra. Men det förflutna finns bara kvar som fragment. De spår som finns kvar som texter eller lerskärvor eller byggnader råkar slumpvis ha bevarats. Allt är brottstycken av en förlo-rad helhet som förbryllar. Våra föregångare på medeltiden skulle inte förstå våra frågor till dem. Vi är blinda för något som för dem var skillnaden mellan liv och död. Vi blir själva en dag utlämnade till efter världens tyckande. En framtida arkeolog kan påstå att en toaletsits var en tavelram använd i anfäderskulden. Andra arkeologer kommer förhoppningsvis att motbevisa tesen med hjälp av texter, bilder och rationell diskussion.

En byggnad utgör ett praktfullt men lösryckt citat ur det förflutnas text. Dit kommer människor från en helt annan kontext. De kommer med sitt språk, sina självklarheter, sin plats i det sociala nätet och sin roll i en eller flera pågående projekt och konflikter. De är nyfikna på hur människor med samma biologiska och psykologiska förutsättningar som de själva har gestaltat sitt liv under helt andra förtecken. Man kommer till en klosterruin med sin förkunskap och sina fördomar. Religionen var under medeltiden inte en speciell aktivitet för entusiaster (som i våra dagar knyppling eller square-dance) utan ett tolkningsmönster som penetrerade allt, ungefär som massmedierna idag. Man kunde inte äta ett stycke bröd eller dela ett äpple i tre delar utan att tänka på nattvarden eller Treenig-heten.

Medeltida kalkmåleri är idag nästan alltid bleknade rester av det som en gång varit klara linjer och mättade färger. Det krävs ansträngning och fantasi för att vi skall föreställa oss dem som de en gång var. Detsamma gäller den tidens världsbilder.

Den grundläggande berättelsen om världen var Bibeln, närmare bestämt i den la-

tinska översättning som kallas Vulgata, sådan den hade tolkats av de latinska kyrkofäderna och sammanfattats i kyrkans Credo, trosbekännelsen. Om man på några rader ville sammanfatta den världsbilden, då kunde sammandraget lyda ungefär så här:

Världen vi lever i och är en del av behöver inte alls existera. Att den överhuvud taget gör det är uttryck för en konstnärlig vilja, ett konstnärligt initiativ. Den förste Konstnären är Gud Skaparen, som låtit universum bli till som uttryck för sin vilja att kommunicera. Gud var fullkomligt lycklig och i egentlig mening ”sig själv nog”, men han ville ha någon som kunde ha glädje av honom, och därför skapade han universum med dess förnämsta varelser, änglar och människor, gjorda till Guds avbild.

Allt hade kunnat vara frid och fröjd om inte änglarnas furste, Lucifer (namnet betyder ironiskt nog ”Ljusbäraren”), djävulen, hade velat bli som Gud själv och dragit med sig ett antal änglar i upproret, vilket ledde till deras nedstörtande i avgrunden. När människan sedan skapades, levde hon från början i ett problemfritt förhållande till sin Skapare. Hon var skapad till hans avbild men förleddes av Lucifer att också hon vilja bli som Gud och själv bestämma gränserna mellan gott och ont. Hon samtyckte till hans lockelser. Resultatet blev att en rämna uppstod, tvärs genom universum. Människan hade inte längre direkt tillgång till Gud. Jorden och livet hamnade under en förbannelse, en situation som varje människa dagligen kan verifiera i sitt eget liv: mödan och ansträngningen står inte i proportion till utdelningen. Människan måste i sitt anletes svett skaffa sig brödet för dagen, kvinnan måste föda med smärta, alla människor måste slutligen dö och bli stoft igen. Vid slutet av vägen väntar domen. Men redan vid denna början utlovades en räddare, som här i berättelsens början (1 Mosebok 3:15) går un-

---

der det gåtfulla namnet ”kvinnans avkomma”, i traditionens tolkning en antydning om Maria och hennes son.

För att rädda människan från denna situation blev Gud själv människa i Jesus Kristus, levde människans liv, dog människans död och uppstod från de döda för att ge människan evigt liv. Frukterna av detta förmedlades av kyrkan till dem som omfattade den sanna tron och firade sakramenten, kyrkans heliga handlingar: dopet, konfirmationen, nattvarden, boten (bikten), ämbetsvigningen, äktenskapet och den sista smörjelsen. Kyrkan tillhandahöll också välsignelser för alla livets situationer. De som troget tog del i kyrkans liv stod utanför Lucifers inflytande och kom till den eviga saligheten tillsammans med änglarna och helgonen. De som ställde sig utanför kyrkan hamnade efter döden i helvetet tillsammans med Lucifer och hans onda änglar.

Tiden på jorden var, för dessa människor, inte bara ”evighet fram och evighet bak”. Man levde i ”tidens fullbord”, i den sjätte och sista epoken av världens historia, i den yttersta tiden, strax före yttersta domen, då jorden skulle gå under och varje enskild människa skulle få sitt eviga öde bekräftat. Varje ögonblick blev därför existentiellt laddat, förvandlat till en personlig valsituation, med människan i valet och kvalet mellan Gud och djävulen: mellan å ena sidan hisnande lycka, å den andra fasansfulla kval. Världen, kyrkan och människan var på alla sidor omgiven av de oförlösta krafterna, demonerna.

Mellan stridande krafter

Svårare är det att i fantasin rekonstruera den livskänsla som måste ha präglat våra förfäder i nordiskt 1100-tal. I dag kan man skingra mörkret genom att trycka på en knapp och röra sig i rasande fart mellan upplysta orter på upplysta vägar. Elektronik gör avstånden försumbara. Många barn har aldrig sett stjärnhimlen i dess fulla prakt. *Då* var natten fortfarande natt och dagen dag. Naturen var full av hemligheter, hemska väsen ruvade i mörkret och i djupet och lämnade människan ingen ro. Den var laddad med mystiska krafter, både välvilliga och hotfulla mot människan. Det kunde ta år för en nyhet att spridas. Blickade man upp mot himlen kunde man

lugna sig med att stjärnor och planeter rörde sig i de banor som Skaparen fastställt för dem, och ljudet av kyrkklockornas vigda malm jagade de fientliga andemakterna på flykten och visade vägen till kyrkan, som var befriat område, en frizon i den riskfyllda världen — för den fredlöse var kyrkorummet en konkret fristad, dit den världsliga makten idealt inte hade tillträde. Kyrkan var stegen rest mot himlen, där Guds änglar steg upp och ned. Framför allt var hon platsen där det gudomliga Ordet blev kött när mässan firades och där Kristus bodde i lekamlig gestalt i det invigda nattvardsbrödet: ”Jag är brödet som har kommit ner från himlen”. Med ord av Gregorius den store, medeltidens portalgestalt (död 604):

Vem kan tvivla på att himlarna öppnas av prästens röst vid timmen för offret, att änglarnas körer är närvarande i detta mysterium, att det högsta förenas med det lägsta, att jorden knyts samman med himlen och att det synliga och det osynliga sammanfaller?

Allt som inte fått kyrkans välsignelse var något tvetydigt, riskfyllt. Genom bödens ord deklarerades kyrkan som förgård till himlen. När biskopen skulle inviga kyrkobyggnaden, då ingick det i den heliga handlingen att den nybyggda kyrkan skulle döpas med vatten, precis som ett nyfött barn. Och vattnet måste först välsignas, det måste undandras djävulens inflytande och ställas i Guds tjänst. Biskopen talade till vattnet, som om det vore besjälade och som om varje droppe representerade allt världens vatten, ja som om vattnet vore en medveten partner och bundsförvant till människan:

Bli helgat, du vatten som Kristus vandrat på, du som bergen håller i sitt grepp utan att kunna hålla fast, du som krossas mot revlarna utan att brista, du som utgjuts över jorden utan att tryta. Du håller uppe det torra, du bär bergens tyngd utan att sjunka. Du omsluts av himlarnas höjd, du utgjuts över hela jorden och avtvår allt utan att själv avtvås. Du stelnade till en vägg och lät hebréerna fly undan, du blev

---

ånyo flytande och fördärvade egyptierna ... Du räddar de trogna och tar samtidigt hämnd på de brottsliga ... Men du, allsmäktige Gud, vi erkänner din makt, när vi sjunger vattnets lov, vi ber att du utgjuter nådens regn över detta hus tillsammans med din överflödande välsignelse, skänker oss allt gott, ger oss framgång, förjagar olyckan, förgör den fördärvande demonen, och ger de goda en ljuset ängel som vän, förespråkare och försvarare.

Kyrkobyggnaden

I det vigda rummet (kyrkan och klosterområdet) trädde man utanför tid och rum: in i Guds eviga nu, där alla historiska tider är samtida, till världens navel (Mircea Eliade). I bönen finns man utanför tiden och i universums mitt.

Kyrkobyggnaden var en symbol för den kristna världsuppfattningen. I en på många sätt grå tillvaro med utomordentligt små möjligheter att påverka sin livssituation måste kyrkorummets insida ha skimrat som en juvel, även om det inte var rikt smyckat. Den avspeglade en himmelsk värld bortom alla aningar och angav därigenom människolivets egentliga mening och mål. Det speglade en strängt hierarkisk modell av världen. Valvens bågar blev i kyrkorummet en påminnelse om den fysiska världsbilden, som sammanföll med trons universum. Över jordytan hade Skaparen spänt ut himlavalvet. Solen, månen och de andra planeterna tänktes vara fästa på var sin sfär, det vill säga ett genomskinligt klot, och dessa sfärer omgav den fasta jorden som lagren i en lök. Ytterst i den synliga rymden fanns fixstjärnornas sfär. Sfärerna rörde sig och utsände en betagande musik (sfärernas harmoni), som människan dock hade förlorat förmågan att uppfatta. Utanför denna och osynligt för människoögat befann sig de saligas boningar, där Kristus tronar i kretsen av änglar och helgon.

Dopet i vatten är ingången till den kristna kyrkan. Dopfunten står därför vanligen i väst, nära kyrkporten. Under missionstiden var dopet biskopens privilegium, och man döptes genom nedsänkning i källor eller tunnor. På 1100-talet, när vuxendop blev mera sällsynta, fick också kyrkoherdarna dopprätt. Ett nyfött

barn skulle så snart som möjligt räddas undan mörkrets makt genom dopet. Genom en högtidlig exorcism besvors djävulen att lämna barnet i fred. Det fick smaka en knivsudd salt, vishetens symbol, och smordes med *krisma*, väldoftande olja som skulle påminna om Kristus, "den Smorde". Dopet genom begjutning enbart av huvudet blev vanligt under senmedeltiden, då dopfontarna också blev mindre rymliga.

Krucifixet åskådliggjorde höjdpunkten i den kristna berättelsen om världens frälsning. Under missionstiden avbildades Kristus som den uppståndne segraren, stående på en fotbräda, klädd som kung med segerkrona och med armarna utsträckta till välsignelse. Högmedeltidens tilltagande realism ville helst se den döende Frälsaren, torterad och blodig. Krucifixet förvandlades så från segerstecken till identifikationsobjekt, där människan kunde förena sina smärtor med Kristus.

Kyrklockor fanns redan i Birka, och deras klang var ett hörbart tecken på att en ny tid brutit in. Också mindre klockor och bjällror användes inne i kyrkan för att ange hur långt prästen hunnit. Klockan betraktades som en personlighet och "döptes" med vigvatten, salt och olja. Klockklangen kallade människorna "att skynda till den kärleksfulla moderns famn", och de troddes beskydda mot människans fiender: demoner, blixtnedslag och oväder. Deras beskyddande kraft förstärktes med bönetexter och helgonnamn.

Altaret var platsen för nattvardens firande. Det symboliserar Kristus, korset och människohjärtat, där ett offer förrättas till Gud. Det är alltid av sten och rymmer en liten relikgömma (en "grav"). Det är under gudstjänsten täckt av linnedukar och kan vara prytt framtill med ett konstfullt antemensale med reliefer i metall eller upptill av ett snidat altarskåp i trä. Det var invigt till minnet av en händelse i Bibeln eller ett helgon. Förutom högaltaret i koret fanns i sockenkyrkorna vanligen ytterligare två sidoaltaren, vigda till Jungfru Marias och något annat helgons ära. Där firades mässan på vardagar. I kloster- och domkyrkor kunde antalet sidoaltaren vara stort. I Lunds domkyrka fanns 47 altaren.

Gudstjänsten pågick dygnet runt: mässan, sakramenten (dop, konfirmation, nattvard, bikt, äktenskap, ämbetsvigning, sista smörjel-

sen), sakramentalierna (jordfästning och välsignelser) samt tidedgården, som huvudsakligen består av Psaltarens psalmer. Både i kloster- och sockenkyrkor sjöng man dagligen ottesång (matutin och laudes) före gryningen, de små tiderna (prim, ters, sext, non) under ljusa dagen och på kvällen aftonsång (vesper och completorium), förutom morgonens mässa. Allt detta, utom predikan, skedde på latin.

Mässan är den viktigaste gudstjänsten och består av två huvuddelar: bibelläsningar, eventuellt med predikan, och nattvarden, allt omramat av sånger ur Bibeln. Den firas dagligen men med olika högtidlighet beroende på dag i kalendern. Prästen är klädd i skrud (halslin, mässkjorta, gördel, stola, manipel och mässhake). I domkyrkor och kloster hölls dagligen högtidlig högmässa med medverkan av alla. Dessutom kunde varje präst dagligen läsa mässan tyst, endast assisterad av klockaren eller en djäkne, eftersom människor hade donerat sina egendomar till kyrkan mot att mässan frambars på årsdagen av deras död, som en bön för deras eviga salighet.

Kommunionen, nattvarden, mottogs dagligen av den mässfirande prästen på alla kristnas vägnar, de närvarande såväl som de frånvarande. Sedan 1215 skulle alla kristna som nått förståndets ålder (omkring 7 år) varje år vid påsk bikta sig och motta kommunionen, i regel bara under brödets gestalt. De måste då ha fastat från midnatt. Eftersom hostian, det invigda nattvardsbrödet, är identisk med Kristi sanna kropp, född av Maria och pinad, dödad, begravd och uppstånden, lade medeltiden stor vikt vid att se det, lyftat i mässan eller utställt i ett särskilt visningskärl, en monstrans. Hostierna förvaras i ett sakramentsskåp, vanligen till höger om högaltaret.

Helgonkulten uppstod under förföljelserna mot de kristna under antiken. På årsdagen av martyrernas död samlades man på deras gravar och firade mässan där. Människor betraktade dessa trons hjältar som sina himmelska skyddspatroner och ombud inför Gud, och de tänktes ha sina specialiteter (till exempel de fjorton nödhjälparna). Även andra heliga män och kvinnor vördades och fick efterhand sin dag i kalendern med mässa och tidedgård, de bibliska gestalterna ofta på dagar då någon berömd kyrka till deras minne hade invigts eller deras relikier överförts från graven

till ett skrin (skrinläggning). Almanackan är ett eko av den medeltida helgonkalendern.

Pilgrimsfärder företogs till det heliga landet och berömda helgongravar, som apostlagrarna i Rom (Petrus och Paulus) eller Santiago di Compostela (Jakob den äldre). Även kung Olavs skrin i Nidaros (Trondheim), Eriks i Uppsala och Birgittas i Vadstena drog stora pilgrimsskaror. Resorna företogs för att infria löften, återfå hälsan och/eller göra bot för grova synder. Pilgrimen utrustades med ett pass från kyrkan i hemorten och fick vid målet ett intyg och ett pilgrimsmärke.

Reliker kallas kvarlevorna av en person med helgonrykte: kroppsdelar, plagg, pinoredskap, personliga tillhörigheter eller föremål som varit i fysisk kontakt med dessa saker. Fromheten hungrade efter det påtagliga, det som kunde ses, röras, smekas och kyssas, på samma sätt som folkmassan enligt Nya testamentet ville röra vid Jesus eller åtminstone hörntofsen på hans mantel eller röra vid dukar och plagg som kommit i beröring med apostlarna.

Klosterlivet

Klosterlivet uppstod i Egypten på 300-talet bland människor som hade dragit sig tillbaka i öknen för att söka Gud. Detta var alltså under det sekel då kyrkan först blev tillåten och sedan obligatorisk.

Öknen, ödemarken och berget är platsen för mötet mellan Gud och människan. I den obarmhärtiga ensamheten och tystnaden bortfaller distraktioner och skyddsmekanismer. Människan står naken inför Gud och sig själv. Mose såg Gud bortom öknen på berget Horeb i en brinnande buske. På Sinai berg gick han in i ett åskmoln, skådade Guds härlighet och tog emot lagen. Profeten Elia gick genom öknen fyrtio dagar till Horeb, där han mötte Gud i vindens sakta susning. Johannes döparen levde på grässhoppor och vildhonung i öknen och drog till sig stora åhörarskaror med sin radikala botpredikan. Jesus fastade i öknen i fyrtio dagar och frestades av djävulen. På ett berg gav han den nya lagen, Bergspredikan, och på berget Tabor förvandlades han och genomlystes av det oskapade gudomliga ljuset och visade sig för sina lärjungar tillsammans med Mose och Elia.

Ökenfäderna och ökenmödrarna drog ut i Egyptens öknar för att leva i ensamhet och ständig bön. De försörjde sig på grönsaksodling, korgflätning eller andra hantverk. Från början levde de ensamma i celler och träffades bara lördagar och söndagar för gemensam gudstjänst. Efterhand tog behovet av samhörighet överhanden, och Pachomius skrev den första regeln för gemenskapen. Vid slutet av 300-talet var de redan världsberömda och drog till sig tusentals lärjungar och nyfikna. Den främste av ökenfäderna var den helige Antonios, den asketiske hjälten som med bön, fasta och vaka besegrade öknens demoner: självuppgivenhet, frestelser, illusioner. Man har bevarat många korta och kärva tänkespråk av honom och hans efterföljare. De vittnar om djup människokänedom.

Klosterväsendet i Västerlandet inspireras av hjältarna från Egypten men i ett rikt spektrum av ordensfamiljer, präglade av sin respektive grundare. Portalgestalt är Benedictus av Nursia (d. 547), som sammanställde en klosterregel för bön, läsning, meditation, manuellt arbete, måltider och disciplin. Munkar och nunnor lärde sig större delen av Bibeln utantill och "idisslade" dess ord dag och natt. Utan att avse det gav Benedictus impulser till kultur, litteratur, poesi, konst, arkitektur och jordbruk genom benediktinorden, som bröt mark och missionerade i hela Västeuropa. Benediktinkloster ligger i natursköna områden.

Ordet kloster kommer av *claustrum*, som betyder avskilt område. På ett eller annat sätt, genom sin livsstil, sin klädsel och sitt boende, är munkar och nunnor avskilda från samhället i övrigt för att leva ett intensivare inre liv och på det sättet bli sina medmänniskor till större hjälp. Paradoxalt nog har ökenmänniskorna, som dragit sig undan massan för att leva i bön och kontemplation, fått ett oöverskådligt inflytande på den kultur de lämnade bakom sig. Klosterlivet uppvisar samtidigt en ständig spänning mellan förborgerligande och återgång till ursprungsidén.

Klosterlivets mening är att människans värld och dess aktiviteter fogas samman till ett enda stycke, där allt har sin plats och ytterst får sin tolkning av den heliga Treenigheten. Gud har blivit människa. Den Oändlige, som står utanför tid och rum, har blivit ett skrik-

ande barn i Betlehem och måste födas och skyddas och utsatte sig för alla de risker som ett liv medför. I gengäld led han och dog människans död för att rädda människans liv från meningslösheten.

Tidebönen

Benedictus ordning slog igenom inte bara i klostren utan också i domkyrkorna och därmed i församlingskyrkorna i Västeuropa under medeltiden. Man lade vikt på att åtminstone någon skulle upprätthålla gudstjänstlivet i varje kyrka och kloster. I kyrkans kor fanns på ömse sidor alltid korstolar (småningom med uppfällbara sitsar) för deltagarna i denna ständiga gudstjänst.

Klostergudstjänsten består förutom den dagliga högmässan av Psaltarens psalmer och andra sånger, som under medeltiden sjöngs på latin och gregorianska melodier. Bönen pågick natt och dag som ett aldrig avslutat poem. Processionerna till och från koret var sinnrikt ordnade för att gå smidigt till. Vid sin plats i korstolarna (rader av bås med armstöd och uppfällbar stol) stod man, bugade sig djupt eller satt enligt en noga uttänkt ordning. Gudstjänstens upprepade, sirliga rörelser var en sorts mycket långsam dans till Guds ära.

Tidebönen går tillbaka till bruken i den gamla kyrkan. Den har sina rötter i Nya testamentets ideal: "Be ständigt". Tidebönen vill leva upp till detta ideal genom regelbundet återkommande bönestunder under dygnets lopp. Man följer den judiska fromhetens bruk, men framför allt Jesu eget exempel.

Plikten att hålla psaltarbönens låga levande överflyttades med tiden från gudstjänstrummet till personerna: på munkarna, nunnorna och prästerskapet. Så uppkom den förpliktelse att be tidebönen som ännu åvilar den katolska kyrkans ordensfolk och präster. Den ses som en tjänst som görs mot Guds folk, även om man är fysiskt ensam när man utför den. Det är denna tanke på bönen som tjänst som ligger bakom ordet tide-gärd, "en gåva av timmar", *tide-bön*, "timbön", eller på latin *divinum officium*, "den gudomliga tjänsten, guds-tjänsten". Hur många som deltar i samma rum är av underordnad betydelse. Bönen förrättas alltid tillsammans med änglarna och helgonen och i kyrkans gemenskap. Liksom Mose stod i förbön med lyfta armar medan

---

folket kämpade, så skall det kristna folket veta att de har förebedjare som aldrig slappnar i sin iver (jfr 2 Mos 17).

Under medeltiden blev på detta sätt Psaltaren Västerlandets ABC-bok. Säkert var de allra första böcker som nådde Sverige med Ansgar år 829 just psalterier. I kloster och kyrkor sjöngs Psaltaren dag och natt, alla 150 psalmerna under loppet av en vecka. Skolpojkar fick börja sjunga den innan de lärt sig läsa. Psaltaren blev deras läsebok. Alla bildade människor kunde stora delar av Psaltaren utantill.

Under tolvhundratalet skapades tiggardordnarna. De skulle i motsats till munkordnarna vara rörliga. Bröderna var ofta på resande fot. Man kunde därför inte ställa kravet att de skulle sjunga hela tidegården i en kyrka. Den enskilda psaltarbönen kom nu i centrum, parallellt med att den enskilda individen blev viktigare i Västerlandets optik. För den privata recitationen av hela tidegården skapades de så kallade breviarierna. I denna lilla bok samlades alla texter som i korbönen fördelades på olika personer och olika böcker: psalterier, antifonier, hymnarien och kollektarier.

De medeltida sockenprästernas utbildning ägde rum vid domkyrkan. Efter prästvigning kvarstod de i tjänst i domkyrkans kor under två år. De hade därmed psaltarbönen i ryggmärgen. I en kyrkas utrustning ingick "aller thidæ bökær". Östgöotalagen (före mitten av 1300-talet) nämner bland prästens skyldigheter att han skall sjunga ottesång (= matutin och laudes), mässa, aftonsång (vesper och completorium) och "alla tider" i kyrkan. Klockaren skulle ringa till alla dessa tider och assistera prästen vid tidebönen med de liturgiska svaren. I fridslagarna sägs att frid inträder vid de stora högtiderna, till exempel vid jul efter det att första vespern sjungits. I Åbo i Finland blåser man ännu in julen vid middagstid på julafton, vilket är en rest av denna bestämmelse.

Säkert har prästen läst mycket privat och slagit ihop tiderna. Lekmännen deltog normalt inte i bönen av rent språkliga skäl, i motsats till massan, som bjöd något för både öra, öga och näsa. Ändå uppmuntrades de att vara närvarande under de större högtiderna i de viktigaste tidebönen. Rester av dessa bruk

lever kvar i den anglikanska kyrkans Matins och Evensong.

Hur långt präst och klockare verkligen sjöng i en för övrigt kanske folktom kyrka är svårt att säga. Säkert skedde det under större högtidsdagar. Från Norge har vi vittnesbörd om lekmännens deltagande. Om Olaf den helige heter det att han brukade stå tidigt upp, tvätta sig och gå till kyrkan och höra ottesång och morgontiderna innan han satte sig som domare i rätten. Ärkebiskop Eiliv i Nidaros stadgar 1320 att lekmän inte får vistas i koret under det att tidegården sjungs, med undantag av dem som verkligen läser och sjunger med.

Klosterlivet organiserade livet så att varje aktivitet under dygnet infogades i en rit. Såväl gudstjänsten som måltiderna som handarbetet ingick i en gåva av tid, en tidegård, för att travestera det gamla namnet på *divinum officium*, tidebönen. Tid, krafter och fantasi ställdes till Guds förfogande och frambars som en gård, som får sin medvetna, muntliga och konstnärliga formulering i den liturgiska, gemensamma bönen, som formulerar skapelsens lovsång med människan som interpret och präst, detta verk som i Benedictus klosterregel kallas *opus Dei*, Guds verk, som är klostrets viktigaste uppgift.

Tidebönen impregnerade medeltidens kyrka och i viss mån också samhället (ungefär som de dagliga fem bönerna i muslimska länder. Vad böneutroparna är där, det var kyrkklockorna hos oss). I domkyrkor och kloster var tidebönen, uppbyggd kring Psaltaren, en huvuduppgift dag och natt.

Eftersom katedralskolorna var uppbyggda kring domkyrkans gudstjänstliv, var eleverna förpliktade att delta i korsången. Traditionen fortlevde i de svenska gymnasiernas obligatoriska aftonbön, avskaffad 1906, och morgonbönen, som fanns kvar till 1969. De mindre bönestunderna sätter ännu spår i form av tomrum: tersen som långrast på förmiddagen, nonen som motsvarande på eftermiddagen — ungefär som stolphål i marken är de enda spåren efter en forntida boplats.

Eftersom klosterfolket var ställföreträdare för alla, mottog de materiella gåvor (t ex i testamenten) och bad i gengäld för deras välfärd här i livet och efter döden. Så förverkligades *communio sanctorum*, de heligas gemen-

skap av levande och döda, i Kristi kropp, kyrkan (som inte uppfattades som en organisation för ”religiös” aktivitet utan som en organism som man tillhörde genom dopet). I denna gemenskapens metafysik förutsattes att Guds gåvor kanaliseras genom andras förmedling. Caterina av Siena säger: ”Kristus sade: Visst hade jag kunnat ge varje människa direkt vad hon behöver, men jag ville att de skulle behöva varandra.”

Ordna

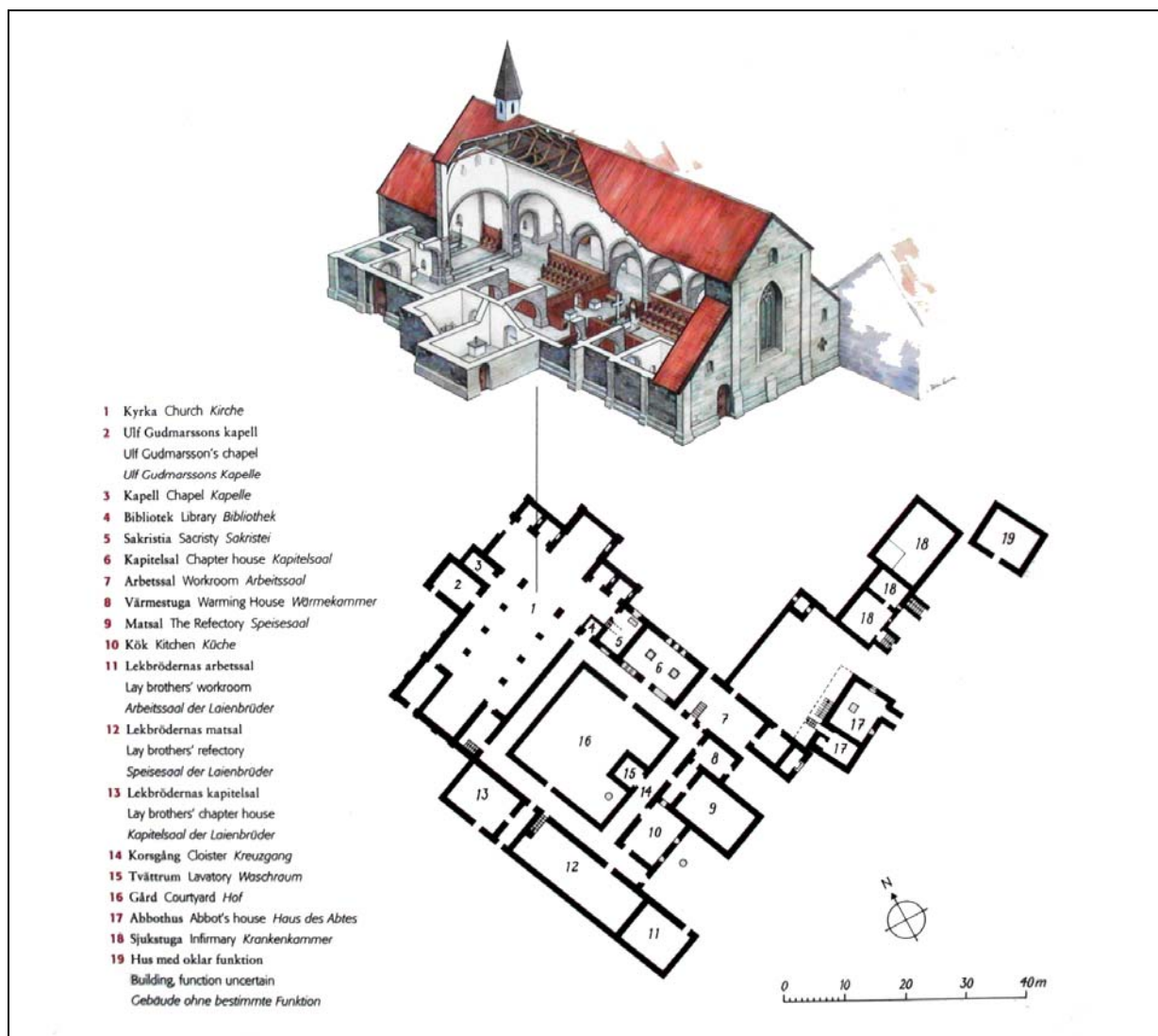
Den första och enda klosterrörelsen i Västerlandet var från början *benediktinerna* som följde Benedictus *Klosterregel* och som på medeltiden fanns i Lund, Allhelgonaklostret, kanske det äldsta av de danska klostren, som hörde till Clunykongregationen. Norden kristnades genom benediktinska missionärer som Ansgar, Sigfrid, Eskil, David och andra. Benediktinerna har reformerats i omgångar. Bed och arbeta var en av deras deviser. Benediktinerna håller kroppsarbetet i ära som en väg till kristen helgelse. Under medeltiden och ända fram till mitten av nittonhundratalet skulle man sjunga eller privat recitera hela Psaltaren plus andra bibelläsningar och hymner under loppet av en vecka. Under högmedeltiden utökades böneförpliktelsen mer och mer, framför allt i de kloster som hörde till Clunykongregationen, där munkarna tillbringade en stor del av sin vakna tid i koret, förutom de andra liturgiska förpliktelser som tillkom: det lilla Mariaofficiet, officierna för de döda, de sju botpsalmerna, litanior, och så vidare. Livet ritualiserades alltmer. Benediktiner finns nu i Maria-vall och Bondrum på Österlen och bär svart dräkt med skapular (ett rektangulärt tygstycke framtill och baktill).

Cisterciensorden tillkom som en protest och en reform, som ville tillbaka till enkelheten i Regeln och som utgick från klostret Cîteaux och strävar efter Benedictus ursprungliga enkelhet och ödmjukhet. Den helige Bernhard av Clairvaux (död 1153) var mystiker och längtade mest av allt efter ensamhet och bön men tillbringade en stor del av sitt liv på vägarna och hade ett finger med i påveval, fransk och engelsk politik, kyrkoreformer, korståg och teologiska debatter. I sina predikningar över Höga visan beskriver han själens bröllop med Kristus. Den klassiska cisterciens-

iska byggnadsstilen var romanskt slät och stramt asketisk: några enkla ljusa naturfärger, glaset ofärgat, mässkrudarna grå, inga guld-kärl. Ett enkelt krucifix skulle vara enda prydnad. Cisterciensernas abbotskonferenser var ett tidigt exempel på europeiskt samarbete. Vid mitten av 1200-talet hade man grundat 350 nya kloster över hela Europa. I Sverige fanns orden på medeltiden i Alvastra, Nydala (grundade 1143), Varnhem, Roma, Julita, Vreta, Gudhem, Vårfruberga, Riseberga, Askeby, Solberga och Sko. Idag finns det kvinnliga cistercienser i Danmark. Cisterciensmunken bar en tunika av ofärgad ull och däröver ett svart skapular med hätta. Vid kor-bönen bar han ovanpå detta en vid vit kapp (cuculla).

Franciskanerna grundades av Franciskus av Assisi, död 1226. Han mötte en gång några spetälska, övervann sin spontana motvilja mot dem och levde därefter radikalt fattig, i upprymd kärlek till Gud, människorna, djuren och naturen. Rörelsen hade inemot 40 000 medlemmar år 1300. Franciskanerna bor i städerna och bär enkla kåpor. De bar under medeltiden grå kåpa (härav namnet gråbröder) utan skapular men med ett rep med tre knutar som symboliserar löftena: fattigdom, lydnad, kyskhet. Numera är dräkten brun eller svart. Franciskankloster fanns i Visby, Söderköping, Lund, Skara, Uppsala, Enköping, Ystad, Trelleborg, Stockholm, Nyköping, Jönköping, Arboga, Linköping, Krokek, Nya Lödöse, Växjö, Husum, Halmstad och Torkö. Idag finns franciskaner i Jonsered, Jönköping, Linköping och Nacka.

Dominikanerna grundades av spanjoren Dominicus, död 1221 i Bologna. Hans orden skulle leva som apostlarna i egendomsgemenskap, klädda i en vit ylletunika med vitt skapular och en svart kapp (därav kallades de svartbröder). De bor i städer och ägnar sig åt studier och kontemplation. De skall predika där människorna finns. På medeltiden vandrade de som Jesu första lärjungar omkring två och två och talade på gator och torg. Orden fanns då i Lund, Visby, Sigtuna, Skänninge, Skara, Lödöse, Åhus, Kalmar, Västerås, Halmstad och Strängnäs. Dominikaner finns idag i Stockholm och Lund. Vit dräkt med svart kapp.

Rekonstruerad plan över Alvastra kloster, från Riksantikvarieämbetet. Se även flygbild sidan 32.

Karmeliterna har sitt ursprung på berget Karmel, där kristna eremiter levde sedan urminnes tider i profeten Elias efterföljd. De är strängt kontemplativa, inriktade på bön och den mystiska föreningen med Gud. De lämnar klosterområdet endast i nödfall. Dräkten är brun med brunt skapular och en vit kapp, varav namnet vitbröder. På 1400-talet grundades kloster i Landskrona, Örebro, Varberg, i fiskeläget Säby och i Sölvesborg. De finns idag i Tågarp och Glumslöv.

Denna kontemplativa samhällsmodell bröts under reformationstidevarvet av en annan, där Nyttan stod i centrum. Det låg i den uppskjutande borgarklassens intresse att inte längre manifesteras sina rikedomar och sitt anseende genom anslående gåvor till kyrkan. De

kunde behållas inom familjen, och man började räkna tid som kapital (*time is money*, som Benjamin Franklin så småningom sade). Detta hade paradoxalt nog möjliggjorts av det mekaniska uret, en uppfinning i klostermiljö för att hålla reda på bönetimmarna.

En klostermiljö: Alvastra

Cisterciensernas ideal väckte entusiasm över hela Europa. Vid mitten av 1200-talet hade man grundat 350 nya kloster av vilka 180 (inklusive Alvastra) var dotterkloster till Clairvaux.

Alvastra var det fjortonde dotterklostret till Clairvaux och grundades på initiativ av Bernhard av Clairvaux den 6 juni 1143. Eftersom Alvastra var det äldsta och förnämsta bland de svenska cisterciensklöstren var dess

---

abbot ordens främste företrädare (primas) i vårt land. Till Uppsalas förste ärkebiskop valdes munken Stefan från Alvastra 1164. Vid utgrävningar i Alvastra har man gjort ca 50 000 fynd, bl.a. textilier, skulpturer, kors, rökelsekar, vigvattensskålar, pilgrimsmärken, radband, klockor och en abbotstav.

Dagordningen i klostret

Munkens dag kretsade kring gudstjänsten, *opus Dei*. Matutin och laudes började någon gång mellan midnatt och kl 04. Morgongudstjänsterna kallades prim, ters och sext. Mässan firades efter tersen om vintern, före tersen om sommaren. Eftermiddagsgudstjänsterna var non, kl 14, och vesper. Dagen avslutades omkring kl 18 med completoriet. Man arbetade manuellt på morgonen och eftermiddagen. Middagsmålet intogs efter sexten på vinter och efter nonen på sommaren. I advents- och fastetiden och på andra fastedagar åt man överhuvud ingenting före kvällsmålet.

Abbotens hus

I Alvastra hade abboten egen bostad med kök, matsal och kapell. Klosters tillfälliga gäster åt med abboten.

Kapitelsalen

Kapitelsalen var ett sammanträdesrum, där munkarna under abbotens ledning varje morgon hörde ett avsnitt (lat. *capitulum*) ur ordensregeln uppläsa, på högtidsdagar också en predikan. Alla hade sin bestämda sittplats. Här kom man ihåg sina avlidna och bad för deras själ. Här beslutade man också om klostrets angelägenheter, utfärdade brev och påtalade överträdelser av regeln. Mitt i salen fanns en "skuldsten" (lat. *lapis culpárum*) där den skyldige symboliskt gisslades, varefter han fick absolution. Här gick man också till enskild bikt för att under strikt sekretess bekänna synder och tillkortakommanden. Abbotarna begravdes i kapitelsalen.

Koret

I koret (av grekiskans *chorós* - "kör") samlades munkarna sju gånger per dygn till sin viktigaste sysselsättning: den sjungna gudstjänsten. Förutom den dagliga högmässan sjöng munkarna varje vecka alla Psaltarens 150 psalmer (som de måste kunna utantill) och andra

sånger på enstämmiga gregorianska melodier, ett aldrig avslutat liturgiskt poem. Processionerna till och från koret var sinnrikt ordnade för att gå smidigt till. Vid sin plats i korstolarna (rader av bås med armstöd och uppfällbar stol) stod de, bugade sig djupt eller satt enligt en noga uttänkt ordning. Gudstjänstens upprepade, sirliga rörelser var en sorts mycket långsam dans till Guds ära.

Korsgången

Korsgången var platsen för processionerna (med korset i täten, därav namnet). Här kunde munken promenera och meditera på lediga stunder. Den omslöt den rektangulära klostergården. Från korsgången kom man till bottenvåningens olika rum, och därifrån gick också "dagtrappan" upp till sovsalen. I korsgången tvättade abboten varje skärtorsdag fötterna på tiggare (lika många som klostret hade munkar) som sedan fick ett mål mat i gästrummet, allt efter mönster av Jesu sista måltid med apostlarna. I korsgången fanns också munkarnas gravar.

Trädgården

Fynd från en boplats i Alvastra visar att äpplen redan under stenåldern hade ingått i kosten, liksom ärter, bönor och lök. Men först med munkarna började en egentlig trädgårdskultur i Norden. Klosterregeln föreskrev trädgårds- och åkerarbete, och munkarna medförde exotiska arter från sitt hemland Frankrike. Cistercienserna åt av princip inte kött, och de behövde medicinalväxter för sin läkarverksamhet. I en nordisk klosterträdgård fanns äpplen (munkarna införde tekniken att ympa), örter och rosor, samt humle för ölbryggningen. I örtagården var de flesta växter av naturliga skäl fleråriga. Vid medeltidens slut odlade man i Sverige vitkål, grönkål och blåkål, palsternacka, rättika, sallat, krasse, lök, persilja, dill, körvel, salvia, ruta, libsticka och ålandsrot, kanske också gurka. Vid platsen för medeltida kloster brukar det fortfarande växa förvildade gammaldags trädgårdsväxter, i Alvastra bl.a. akleja och kungsljus.

Kyrkan

Cisterciensernas kyrkor präglades av stram asketism: färgsättningen var enkel, golvbeläggningen enfärgad, glaset ofärgat, allt för att

---

inte störa koncentrationen. Från början tilläts inga målningar, bilder (annat än av Kristus), mattor eller guldföremål, men förbudet var svårt att upprätthålla och mildrades efterhand. Bilder av ordens beskyddarinna, jungfru Maria, och andra helgon blev efterhand allt vanligare. Alvastra klosterkyrka fick på 1200-talets slut en mariabild i elfenben. En annan elfenbensmadonna har funnits i kapitelsalen. Man har också hittat rester av kulört glas. Ett vackert rosettfönster finns ännu i Nydala.

Köket

Intill refektoriet ligger köket. I Varnhem och Vreta har man hittat rester av vatten- och avloppsledning. Det praktiska arbetet betraktades som en gudstjänst och omgärdades av speciella böner. Varje munk måste med regelbundna mellanrum tjänstgöra en vecka i köket, och han fick en särskild välsignelse när han gick på och av sin tjänstgöring. Särskilda välsignelseböner fanns också för bröd, vin, ost, ägg och andra födoämnen.

Matsalen

Matsalen i ett kloster kallades refektorium och låg i anslutning till köksträdgården. I dess östra ände stod "honnörsbordet" för abboten (vars plats dock vanligen stod tom) och hans närmaste medarbetare, priorn och subpriorn. Ovanför priorns plats hängde en liten klocka (*nola*) i en takryttare. Maten kom in från köket genom en lucka i väggen. En av munkarna var avdelad till högläsning under måltiden och kallades då lektor.

Fiskdammen

Fisket var viktigt för cistercienserna, som normalt inte åt kött. I testamenten till cisterciensklöster talas det om lax-, ål- och sillfiske. Man tror att cistercienserna introducerade malen i vårt land, och munkarna anlade också fiskodlingar genom uppdamningar i naturliga vattendrag. I Alvastra har man hittat ljusterspetsar och metkrokar.

Verkstäderna

Utanför klostermuren låg verkstäderna. Cistercienserna var praktiska människor och hade verkstäder av olika slag: tegel- och kalkbruk, garverier och glasverkstäder. I Alvastra har man hittat stora blysmältor, spår av blyle-

geringar samt hovjärn och verkjärn för hovslageri. De svenska klostren bedrev också järnhantering och nävertäkt.

Sovsalen

Alla munkar (utom abbot, prior, subprior och de sjuka) sov i en gemensam sovsal, dormitoriet. Den stod i direktförbindelse med koret via den s.k. natt-trappan, för att underlätta processionen till nattgudstjänsten. Det fanns också en dagtrappa som ledde ner till korsgången.

Tvätttrummet

kallades lavatorium och var anslutet till en vattenledning. Lavatorierna var ofta arkitektoniska pärlor. Här tvättade man sig på morgonen och före måltiderna, rakade sig och underhöll tonsuren. Varje lördag tvättade munkarna varandras fötter för att påminna sig om att Jesus, deras förebild, hade kommit inte för att betjänas utan för att tjäna (Matteus 20:28).

Klosterporten

I anslutning till porten fanns portvaxtsstugan, väntrummet och portkapellet. Portvaktens arbete var noga reglerat. Han anmälde gästernas ankomst till abboten och läste sina böner i portvaxtsstugan. Han delade också varje dag ut bröd och allmosor till de fattiga som flockades kring porten.

Gäststugan

Hela klostret omgavs av en mur. Ingången till det privata området (klausuren) låg i öster. Gäststugan med tillhörande sjukstuga för tillfälliga gäster och pilgrimer låg utanför muren för att inte störa munkarnas liv. Kontakterna utåt sköttes av en gästbroder. Gästen betraktades som Kristus själv och mottogs av abboten med särskilda hedersbetygelser.

Sjukstugan

eller infirmariet för munkarna fanns i östra längans övervåning intill sovsalen. Under den låg sjukkapellet, men också i själva sjukrummet fanns ett altare, där de sjuka kunde delta i dagens mässa och andra böner. En munk var avdelad som sjukvårdare, *infirmarius*.

Värmestugan

eller kalefaktoriet fanns i sydöst, och eftersom det alltid var varmt användes det också som skrivstuga (*scriptorium*). I värmestugan företog man fyra gånger om året åderlätningar, vilket troddes vara bra för hälsan. Instrument för åderlätning har hittats i svenska och danska kloster.

Samtalsrummet

kallades parlatorium. Munkarna talade normalt inte utan använde teckenspråk, men när de måste konferera gjorde de det här. Parlatoriet kunde vara kombinerat med hörsalen (*auditorium*), där priorn på morgonen fördelade dagens arbetsuppgifter. Utanför auditoriet i korsgången hängde en träplatta (*tabula*) med tillhörande hammare, som användes för att sammankalla munkarna.

Kyrkogården

var avsedd för lekbröderna och andra personer som var knutna till klostret (inte munkarna, som begravdes i korsgången). Många människor ute i världen stod i förbönsgemenskap ("böneförbrödring") med klostren, där man bad för dem i livet och efter döden. Kyrkogården skulle påminna om samhörigheten mellan levande och döda. När Gudhems kloster flyttades till Aranäs fick också de döda flytta med.

Abboten

Abboten (i kvinnliga kloster abbedissa, ytterst av arameiskans abba, "fader") var klostrets ledare i andliga och världsliga ting och munkarnas själasörjare och domare. Han valdes på livstid av klostrets medlemmar. Abbotarna samlades med regelbundna mellanrum i Cîteaux för att bestämma om ordens angelägenheter i ett s.k. generalkapitel, ungefär som ett modernt parlament.

Arbetet

Stephen Harding, den tredje abboten i Cîteaux (d. 1134), berättar i *Cisterciensordens sedvanor*, kapitel 75 följande, om arbetsrutinerna i klostret:

"Efter kapitlet klär bröderna om till arbete, och priorn eller subpriorn (eller någon annan med priorns uppdrag, om dessa har viktigare sysslor) slår på träplattan [i korsgången]. Alla

samlas på denna signal, utom de sjuka och de som har avdelats till andra uppgifter. Sjukvårdaren (om han inte är direkt upptagen med vården av de sjuka), försångaren, sakristanen, gästbrodern och novismästaren deltar också i samlingen, om de inte har abbotens tillstånd att ägna sig åt viktigare uppdrag.

Man fördelar uppgifterna så långt möjligt med hjälp av teckenspråk. Är detta omöjligt, säger han några korta ord och då enbart om arbetet. Vill abboten eller priorn att någon skall stanna, gör denne ett tecken till den som slog på träplattan. Hinner han inte göra det före arbetet, skall han göra det efteråt. Priorn avgör vilka arbetsredskap och andra hjälpmedel som skall delas ut.

När de går till arbetet, går priorn eller hans ersättare först, likadant efter arbetet. Man skall undvika samtal. I stället skall man signalera med särskilda tecken avmarsch till arbetet, rastens början och slut samt hemmarsch. Abboten skall utse en mogen broder att följa bröderna på utvägen och hemvägen. När man kommit fram till arbetsplatsen skall man bruka teckenspråket sparsamt. Under inga förhållanden får man tala om annat än arbetet och då med priorn och mycket kort med dämpad röst, utom hörhåll för bröderna. Priorn skall i abbotens frånvaro tala sällan och helst inte alls i hans närvaro, av respekt för denne. Man får inte ta paus eller gå sin väg utan tillstånd, men om man måste gå avsides skall man snarast återgå, sedan man utträttat sina behov. Är lektor, kock eller refektoriebroder med, skall denne be att få återgå innan eller så snart klockan ringer till måltiden, beroende på hur långt från klostret de är. Likadant gör man efter måltiden. Vid klocksignalen till tidebön avbryter man genast arbetet, även om man sjunger bönen på platsen.

Efter återkomsten från arbetet lämnar man de medförda redskapen vid omklädningsplatsen eller ger dem till priorn, med undantag för saxar, hackor, tjugor, krattor och skärar, som var och en normalt förvarar vid sängplatsen, så länge klippning, ogrärensning, mejning och skörd pågår."

Gudstjänsten

"Vi tror att Gud är allestädes närvarande och att 'Herrens ögon överallt ger akt på goda och onda'. Men framför allt skall vi tro detta utan

---

minsta tvekan, då vi deltar i gudstjänsten. Vi måste därför alltid minnas vad profeten säger: 'Tjåna Herren med fruktan' och vidare: 'Lovsjung med vishet' och 'Inför ånglarna vill jag lovsjunga dig'. Låt oss alltså tänka på hur man bör vara när man står i Guds och hans ånglars åsyn och sjunga psalmerna så att vår själ är samstämd med vår röst. Och vi bör veta att vi inte blir bönhörda på grund av våra många ord utan genom hjärtats renhet och förkrosselsens tårar. Därför bör bönen vara kort och ren." (Ur den helige Benedictus av Nursia, *Klosterregel*, kap. 19 och 20.)

Psaltaren som existentiell bön

Om Psaltaren som existentiell bön finns ett vittnesbörd från vår tid. Den brittiska läkaren Sheila Cassidy fångslades 1975 av hemliga polisen i Chile, därför att hon hade behandlat en soldat på flykt undan samma hemliga polis. Hon utsattes i fångelset för tortyr och sattes i isoleringscell. Där kände hon ögonblick av absolut fasa och övergivenhet. Men hon skriver: "Aldrig fick jag känslan att Gud övergett mig, men inte heller någonsin känslan av särskild tröst genom hans närvaro — jag visste bara att han var där, hos mig."

Hon hittade en sliten bibel i cellen. I den hade en tidigare fånge ritat en bild av en ofantlig hand och texten: Inget kan skilja oss från Guds kärlek.

Fullkomligt utblottad på fromma känslor, men övertygad om Guds närvaro började hon be och bära fram hela sin situation som ett offer. "Först tyckte jag att jag inte hade mycket att vara tacksam för. Sedan såg jag mig om-

kring och upptäckte att jag kunde skriva en nästan ändlös lista på gåvor från Gud till mig: en sång, en bok, en filt, något att äta, sparvarna vid fönstret, anblicken av en bergstopp ovanför muren, frånvaron av smärtor. Så kunde jag börja tacka Gud för dessa och andra saker. Jag bad också för mina medfångar, att de skulle känna tröst i sin rädsla och nöd. Jag kände mig mycket nära dem som jag visste torterades just då och jag bad som en besatt för dem. Nu, när jag ber den lidandes och den förföljdes psalmer i tidegården, vet jag att vi är en del av den mystiska kroppen som skriker högt av smärta i en av sina skadade lemmar:

Mina fiender hånar mig dagen lång,
de gör narr av mig,
brukar mitt namn i förbannelser.
Jag äter aska som bröd
och blandar min dryck med tårar
(Ps 102:9 f).

Jag föreställer mig den monastiska bönen i korsets gestalt. Psalmerna sträcker sig vertikalt genom historien från förkristen tid ända fram till oss och går horisontalt runt världen. Varje dag och i varje land och på varje språk reciterar män och kvinnor i klosterkor, kapell, vanliga hus, på bussar och tåg den heliga tidegården och är var på sitt sätt förenade i lovprisningen av Gud. Förenade med varandra utbrister de i ett rop av människogladje och människolidande, lika gammalt som tiden och ändå alltid nytt."

Anders Piltz

Cistercienserna, konsten och naturen

Inger Ahlstedt Yrlid

Inger Ahlstedt Yrlid är fil.dr.med en avhandling om medeltidens bildkonst och f.d. lektor i konstvetenskap vid Lunds universitet. I Nydala föreläste hon om cisterciensernas förhållande till konsten. Följande artikel är en bearbetning utifrån den ljudinspelning som gjordes av detta föredrag.

Låt mig börja med att läsa en dikt:

*Den helige herr Bernhard av Clairvaux
bjöd mig, sin väpnare, till stallet gå.*

*Hans konst att tiga är beundransvärd;
han nämnde inte målet för vår färd.*

*Vi red längs sjön som blänkete spegelblank,
han böjd och grå, jag ung och mera slank.*

*Jag tänkte när vi ridit runt omkring:
min herres ärende var ingenting.*

*Jag tänkte tredje gång, vi red den runt:
min herre vet, att friluftsliv är sunt.*

*Och sjunde gång, vi nådde klostrets mur:
min herre fröjdar sig åt Guds natur.*

*En lärka över oss sjöng vårens pris,
den tolfte gång vi red på samma vis.*

*Då bröts vår tystnad av min kommentar:
"Jag tycker också sjön är underbar!"*

*Så häpen kunde ej ett slag av spö
ha gjort mig som hans fråga: "Vilken sjö?"*

*Min herre hade ej lagt märke till
den spegelblanka sjön och lärkans drill.*

*Fast vi bevisligt gjorde samma tur,
red han på annat håll, jag vet ej hur.*

*Aldrig skall jag, hans väpnare, förstå
den helige herr Bernhard av Clairvaux.*

Hjalmar Gullberg refererar i sin dikt "Sjön" ur *Att övervinna världen* (1937) till Bernhard av Clairvaux' helgonvita, sådant det skrevs av ett antal personer. En av dem var en yngre munk som kom ifrån Clairvaux och det är han som

har berättat historien om hur munkarna en dag med Bernhard i sällskap rider längs Genèvesjön. På kvällen sitter de och för ett öppet samtal. Någon kommenterar dagens färd genom att tala om hur vacker sjön varit. Då frågar Bernhard "vilken sjö?". Han har inte sett den, trots att Genèvesjön har legat där i bländande ljus. Det där låter ju för oss som umgås med cisterciensiska kloster, lite otroligt. Den benediktinska regeln talar ju ändå om att klostren gärna får ligga vackert, och vi kan se mycket av naturobservation i benämningen på många av klostren. Vi hittar det i Clara Vallis – "den ljusa dalen" – som är den dal som Nydala – Nova Vallis – relaterar till. Det finns på samma sätt många namn som appellerar till varandra, och i de franska klosternamnen är det många som talar om källor, sjöar och skogar. Vi har namn som Silvacane, Silvanes, Fontfroide, Trois-Fontaines osv. De engelska klostren följer samma naturrelaterade namntradition – Fountains Abbey, Rievaulx och många andra namn anknyter till den kringliggande naturen. Vårt svenska Gudsberga anknyter till de många franska namn som börjar på "Mont".

Berättelsen om Bernhard som överhuvudtaget inte ser sjön anknyter till liknande episoder som också närmast tyder på en sorts "sinnesfrånvaro". Tittar vi lite kritiskt på berättelsen så är den en del av konventionen när det gäller att skriva ett helgonvita. Ett helgonvita ska gärna röra sig någon annanstans än vi andra. Man kan hitta ganska många ställen i andra helgonliv som redovisar liknande saker – att man inte riktigt vistas i denna värld, att man är borta ifrån den. Till en del finns det belegg för en sådan hållning i Bernhards egna texter också. Denna världen är en tillfällig vistelseort.

Det man reagerar på när man ser många av cisterciensernas kloster, är dimensionerna – det här är stora byggnader! Även i det skick

det är i idag, är också Nydala ett stort bygge. Klostren är enkla förvisso, det finns inga målningar, det finns ett minimum av dekor vad gäller arkitekturen och fönstren får inte ha färgat glas. Interiörerna blir ljusa. Fönstren grupperas gärna på det sätt som syns också här i Nydala i grupper om tre. Man har gärna ett rosettfönster. Rosetten är en Mariasymbol, hon är rosen, den som väldoft skänker. De stora, luftiga rummen förebådar på sitt sätt gotiken. I det Burgund där de första cistercienserkyrkorna uppförs är den brutna bågen inte en gotisk företeelse, den finns redan under romaniken och cistercienserna tar den med sig ut i hela världen. Vi har brutna bågar inom den cisterciensiska byggnadskonsten här uppe långt innan det att vi går in i det gotiska skedet.

grundades av en utbrytargrupp ledd av Robert de Molesme. Han hade startat en klosterreformatorisk rörelse, som ville radikaliserade den benediktinska traditionen. Rörelsen korrumpades så småningom och själv upplevde Bernhard efter en tid att Citeaux inte levde upp till hans egna krav. Han tog då med sig en grupp yngre bröder och tillsammans grundlägger de Clairvaux.

Bernhards betydelse för cistercienserorden kan, och bör nog, nyanseras. Adriaan Bredero som skrivit om Bernhard och bilden av honom visar på att beskrivningen av hur illa det stod till när Bernhard och hans följeslagare anslöt sig till orden, är kraftigt överdriven, detta i helgonvitats intresse naturligtvis. Vi kan rekapitulera förloppet: Robert de Molesme tvangs av något oklara skäl att återvända till Molesme, kanske helt enkelt för att de rent fysiska villkoren i Citeaux var för hårda för någon som var över 70 år. Han efterträddes av en man som hette Alberic, som blev den förste abboten i Citeaux och som tjänstgjorde fram till sin död 1109. Han avlöstes av Stephen Harding som var engelsman från början. Han hade fört en ambulerande tillvaro – först hade han flytt från sin hemort av okända skäl, tagit sig norrut i England, sedan ner på kontinenten ända till Rom. Därifrån vände han tillbaka norröver och hamnade slutligen i Molesme. Där fann han ett ställe där man var på väg åt det håll han själv ville, nämligen mot en återgång till de ursprungliga benediktinska reglerna. Han hade

följt med i den första gruppen som grundlade Citeaux, och han blev alltså Citeaux' andre abbot och tjänstgjorde som sådan fram till 1133. Det är alltså faktiskt under hans era som Carta Caritatis kommer till. Bernhards ankomst till klostret har också i vitan förskjutits bakåt till 1112-1113 för att bättre stämma med grundläggningen av Citeaux' första dotterkloster, men faktum är att nygrundningarna nog redan hade börjat innan Bernhard kom. 1119 omfattar orden tolv kloster. Då har Bernhard lämnat Citeaux och Clairvaux har grundlagts. När Stephen Harding dör 1133 finns det 73 kloster. När Bernhard dör brukar man räkna 393 kloster. När siffrorna är som högst omfattar orden 742 kloster.

Det är ett märkligt faktum att Citeaux hade en så rik boksamling. Böcker fanns det i klostren, det vet vi. Alla kloster behövde en grupp grundböcker, men i Citeaux hade man mycket mer än så. Det var inte bara vanliga bruksböcker, sådana som behövdes för det dagliga gudstjänstlivets upprätthållande. Man hade ett omfattande bibliotek. Det manuskript från Citeaux som jag tänker presentera här är ett exemplar av *Moralia in Job*, påven Gregorius I's (540-604) utläggningar kring Jobs bok, en magnifik och verbalt flödande historia. Den amerikanske forskaren Conrad Rudolph säger lite tillspetsat att *Moralia* är en 1 800 sidor lång kommentar till en text som i sig är på 35 sidor. Texten var uppskattad inom klosterkulturen. En av de absolut vackraste och på många sätt den mest spännande versionen av *Moralia in Job* är den ifrån Citeaux. Det normala var att man delade upp textmassan på två stora band, och dessutom kompletterade den med det brev som Gregorius skrev som följebrev när *Moralia* överlämnades till biskop Leander i Spanien, det så kallade Leanderbrevet. I Citeaux har man dessutom unnat sig att även ha med själva texten till Jobs bok. Från början var det nog planerat att man också i Citeaux skulle göra de två klassiska banden, men senare har man redigerat om texten till fyra band.

Den text av Bernhard av Clairvaux som berör konsten i klostren, ingår i den magnifika *Apologia*, en text som Bernhard skrev till en något äldre munkbroder i benediktinerorden. Bernhard skrev mycket under sitt liv, han skrev brev och olika andra texter som var av-

sedda för bestämda personer. Men vi ska inte betrakta varken personbrevet eller en sådan text som *Apologia* som något avsett för privat konsumtion, för enbart adressaten. Alla brev man skrev under medeltiden var mer eller mindre riktade till en större offentlighet och var alltså litterärt avslipade. Det var meningen att de skulle läsas av flera, ville man verkligen säga någonting privat fick brevbäraren framföra ett sådant meddelande muntligt. Bernhards brev är typiska i den meningen att de behandlar teologiska problem och är avsedda att ge andlig vägledning i olika frågor. Här säger han att han har blivit uppmanad att skriva denna *Apologia* och att ge sin syn på ett antal frågor, som rör livet i klostret, och det gör han gärna. Han skriver till en cluniasensisk broder. Den kritik som texten ger uttryck åt skall dock inte obetingat tolkas som att Bernhard är på jakt enbart efter Cluny. Bernhard talar om cluniasenserna som bröder, men vilsegångna i vissa avseenden. Framförallt gäller detta allt guld och all prakt – ”Varför ska vi som har dragit oss undan all världen ha denna prakt hos oss i klostren, det behöver vi inte”, menar Bernhard. På slutet gör han en reservation i alla fall och kanske är det en liten bugning åt abbot Suger i Saint-Denis. Suger ville gärna se kyrkan praktfull, som en spegling av härligheten och det kommande paradiset. I det stycket säger Bernhard att man kan föda munkar med andlig kost, men att man får leda vanliga människor på rätt väg genom att också visa dem materiella ting. Sådant är till skada för munkarna, men för dem som är ”enkla och hängivna” är det tillåtet. Bernhard ser en skillnad mellan vad man kan tillåta sig i de sekulära kyrkorna och hur det bör se ut i klostren. Därefter kommer ett dundrande avsnitt om vad man inte kan tillåta sig i klostren: ”Men vad gör inför ögonen på bröderna medan de läser, dessa löjliga monster, dessa förbluffande osköna skönheter och ändå sköna oskönheter dessa smutsiga apor, eller dessa starka lejon, eller varelserna som är till hälften människor och till hälften djur, de randiga tigrarna, de stridande soldaterna, jägarna som blåser i horn. Man kan få se många kroppar under ett huvud, eller omvänt, många huvuden på en kropp. På ett ställe sitter svansen på en orm på en fyrfotings kropp och på ett annat sitter en fyrfotings

huvud på en fisks kropp och se där, - ett djur som är häst framtill och get baktill och där är en som har horn där fram och en hästbakdel. Kort sagt – varför finns det en sådan mångsidig och förbluffande variation av motsägelsefulla former att man hellre vill läsa i stenen än i böckerna, och hellre vill tillbringa hela dagen med att undra över varenda en av dessa många former än med att betänka Guds lag. Gode Gud, om man inte skäms för absurditeten, varför tänker man åtminstone inte på vad de kostar.”

Och kostade, det gjorde det! Pergament var inte gratis, det var dyrt, och Citeaux’ *Moralia in Job* är en stor bok. Det sista och största bandet är ett manuskript där bladen är 46 centimeter höga och 35 centimeter breda. Detta i ett kloster där man ska tjäna de fattiga, där man ska leva enkelt. Manuskriptet tillkom dessutom redan under Citeaux’ allra första era. Klostret grundläggs 1098 och manuskriptet är daterat 1111. Vid den tiden hade man ännu inte hunnit bygga en kyrka i sten, utan man satt i sitt primitiva kloster och framställde inte bara detta manuskript, utan också ett annat som är daterat 1109 – två praktfulla band av vad som kallas Stephen Hardings bibel.

Av tradition har man sett *Apologias* text om alla de märkliga varelserna som en kritik av cluniasensisk skulptur. Men när man begrundar vad Bernhard skriver: ”vad gör detta under ögonen på bröderna som läser” är det ju i ett bibliotek man befinner sig. Detta är vad Bernhard själv kunnat titta på, när han har studerat böckerna i biblioteket i Citeaux! *Apologia* skrivs 1125 och efter det skrivs inga fler praktmanuskript i Citeaux. Man får lov att markera ett nytt styckes början med en vackrare initial, men den får bara vara i en färg utöver den man skriver texten med. De strängaste bestämmelserna löses visserligen snart upp och fler färger återkommer. Men *Moralia in Job* är någonting helt annorlunda. När man undersöker illuminationerna grundligt kan man konstatera att det inte finns något guld, men den blåa färgen är uppenbarligen äkta lapis lazuli. Lapis lazuli kostade ungefär lika mycket som guld, så det var inte något billigt material man skrev med. Man skriver på oerhört fint pergament, och man kan i alla fall

Initial till den 11:e boken i *Moralia in Job*, Dijon, MS 170:6V.

konstatera att scriptoriet har unnat sig det allra bästa.

Helt uppenbart är det så att Stephen Harding har haft med sig en tradition av bokproduktion, som framförallt är engelskt baserad. Vi vet att han utövade textkritisk granskning av den bibliska texten. Han var alltså gediget skolad och visste vad han gjorde. Han inkallade till och med judiska lärda för sakkunnig granskning av översättningarna. Fem händer är i urskiljbara i själva texten, men om illuminationerna menar de flesta att det är samma hand som genomgående har tecknat bilderna. Sedan kan det vara flera som färglägger, där finns det lite olika åsikter.

Man kan förstå känslan av att det är lätta att förirra sig in i det här, när de fantastiska bilderna lekande formas till en bokstav, en anfang. Bernhard frågar retoriskt – ”Vad gör allt detta här?” Bakom den skenbart enkla frågan döljer sig en kritik inte bara av Cluny utan också av praktiken i Citeaux där 1125 Stephen Harding alltjämnt var abbot.

Av de aktiviteter som pågick i klostret vet vi alltså att man producerade manuskript. Vi vet också att det i medeltida manuskript gärna ingår att den ansvarige producenten faktiskt någonstans stoppar in sig själv i sitt manuskript. Läsningen kan diskuteras, men jag tror ändå, att figuren som ligger här inför ängeln med den stora skrifttavlan i famnen, är skribenten till texten. Han är en munk som med sina händer nuddar vid ängels fot. Detta att röra vid någons fot innebär i det feodala gestspråket en trohetsförklaring – munken förklarar sin trohet till denna gammaltestamentliga ängel ”of good council”, den som

Frontespis och initial till Leanderbrevet, *Moralia in Job*, Dijon, MS 168:4V

ger den goda vägledningen. Conrad Rudolph går ett steg längre och säger att kanske är ängeln som ger god vägledning en sorts Kristusprefiguration. Det är möjligt och själv är jag frestad att tro att bilden utgör en allusion till det pågående skrivarbetet med *Moralia in Job*. I så fall skulle vi här möjligen ha en bild av Stephen Harding själv.

Försättsbladet är en variant av psychomachiatemat, den evigt pågående kampen mellan ont och gott, här en riddare som med hjälp av sin väpnare dödar draken. Det är en klassisk referens till den kamp mot det onda som gör att också klosterbrodern är en milites dei, en Guds kämpande soldat i ett inre krig. Bernhard hade kunnat säga att så här har vi skildrat denna kamp sedan eviga tider. Sankt Antonius drar sig tillbaka ut i öknen. Där ansetts han av onda makter och vi ser i Antoniusikonografen hur han kämpar mot en hop blandväsen, hemska förvillande monstruösa och orättmätigt sammansatta väsen – sådana som inte finns annat än i vår egen vildaste fantasi. Också klosterbröderna kämpar andens kamp mot allt det som är ont och förvrängt och fult. Skönhet är balans, harmoni, lugn och stillhet. Allt det som är diskordantia,

Initial till den 19:e boken i *Moralia in Job*, Dijon, MS 173:20.

icke i överensstämmelse, i disharmoni, det bekämpar man. Gör man en bild av det ser det ut som en drake, eller som märkliga blandväsen. Så hade Bernhard kunnat svara på sin egen fråga.

Vad som är mera märkligt är att vi i *Moralia in Job* hittar flera bilder där vi har en stark världslig anknytning. Hur ser den här figuren ut? Jo, han pryder sig som riddaren i kamp mot draken, klädd i en samtida dräkt med gråverksfodrad mantel, han fyller hela riddaridealet och sitter i en hög tornersadel så att han ska sitta stadigt när han hugger in på sin drake. Språkbruket med kamp, riddare och slagsmål är en *locus communis*, det ligger i tiden, och också Bernhard ser positivt på inrättandet av andliga riddarordnar. Dessa riddare skulle vara soldater i ordets grundbetydelse men samtidigt andens män. I klostren förs kampen på ett annat plan. Bernhard kom från riddarklassen. Den här bildvärlden var inte ny för honom, han kunde se parallellerna mellan den verkliga riddaren och den som förde andens kamp.

De allra roligaste bilderna, och de som Bernhard inte uttryckligen säger något om är alla de initialer i *Moralia in Job* som Conrad Rudolph kallar för "daily life"-bilder. Vi ser en klosterbroder med yxa och kniv som är ute och fäller träd. Uppe i trädets krona sitter ännu en gestalt, kanske en lekmannabroder och sågar av grenar. Det som är fantastiskt för en konstvetare är att det här är ett proportionerligt träd! Det är en rimlig proportion mellan trädet och människorna – naturobser-

Initial till den 21:a boken i *Moralia in Job*, Dijon, MS 173:41.

vansen må vara sådan att vi kan tala om ett visst mått av stilisering men det är inget fel på proportionerna.

Den allra sista bilden i manuskriptet är på sätt och vis den mest märkliga, den bildmässiga slutpunkten på hela denna långa reflexion över Jobs bok. Den visar en riddare som rider ut i naturen, observerad med något av den kärlek till skapelsen som faktiskt finns i den benediktinska traditionen. Bernhard själv hade rimligen en fullt normal förmåga att observera naturen, men kanske ingen böjelse för att vilja visa på dess skönhet. I den här bilden finns en klarögd naturobservans, även om det är ett tag fram till gotikens noggranna redovisning av varje växt eller djurart. Denna kärleksfulla blick kunde ännu Stephen Harding och hans generation ha. Dessa första cisterciensiska bilder utgör en sorts motbild till den senare avskalade enkelheten. De var ett problem för Bernhard och han var inte

Initial till den 25:e boken i *Moralia in Job*, Dijon, MS 173:174.

okänslig för bildernas lockelse. Det som man är okänslig för kan man tacka nej till utan att egentligen märka någonting. Bernhard måste ha haft ett förhållande till bilderna i *Moralia in Job*. Han talar om askesen i klostret som ett avståndstagande inte bara från rikedomar utan även från sinnesretningar, allt detta som leder människan bort från den rena kontemplationen. Han tar sinnena det ena efter det andra, det som är behagligt för örat, det som doftar gott, det som smakar sött och till och med det som är angenämt att vidröra – sinnena ska inte förleda en. Kamp och askes är det som gäller. Och så dyker det upp en bild som denna, en annan sorts riddare, en som lämnat alla strider, inga drakar kvar att kämpa mot, inga hemska blandväsen som uttrycker disharmoni. Bilden av riddaren som gjort sin plikt och nu kan rida ut med sin falk på handen bland alla skapelsens djur måste vara svår för en asket att handskas med. Jag kan förstå om Bernhard såg lockelsen i den här bilden. Och för man en diskussion om bilden och bildens funktion måste man ju också inför denna bild fråga sig vad den gör under ögonen på den läsande brodern i klosterbiblioteket. Vad är

det den utlovar? Bildens förmåga att distrahera var Bernhard väl bekant med, det framgår i *Apologia*. Tonen där är hetsig, man ska inte låta sig förledas av Bernhards helgonvita, han var en stridbar man. Om han inte tyckte om bildkonst så kan vi i alla fall säga att han var en fruktansvärt god skribent. Man undrar bara vad han gjorde med all skönhet i Guds skapade natur. Man må avvisa allt det som är av människohänder Det är karaktäristiskt att den enda gången man kan komma på Bernhard med att säga att något är vackert så är det himlen och stjärnorna. Men i övrigt bör man alltså inte lita på sinnesförnimmelserna. Bernhard hade en kollega i det klosterliga livet som kallades "Fossorius", grävaren, därför att han ständigt gick med blicken riktad precis framför fötterna så att han inte skulle få syn på något förledande i närområdet. Det är en sorgsen tanke att någon framlever sitt liv på det sättet Jag hoppas faktiskt att Bernhard såg Genèvejön. Jag är inte säker på att han inte gjorde det.

Inger Ahlstedt Yrliid

Lästips för vidare fördjupningar:

Rudolph, Conrad, *Violence and daily life: Reading, art and polemics in the Citeaux Moralia in Job*, Princeton 1997.

Rudolph, Conrad, *The "things of greater importance": Bernard of Clairvaux's Apologia and medieval attitude toward art*, University of Pennsylvania Press 1990.

Lekai, Louis J., *The Cistercians: Ideal and reality*. The Kent State University Press 1977.

Bredero, Adriaan H., *Bernard of Clairvaux between cult and history*, Grand Rapids Michigan 1996 (Holländska originalet 1993)

Zodiaquebandet *L' Art Cistercien* 1962

Dodwell, C.R., *The pictorial arts of the west 800-1200*, Yale University Press 1993

Zaluska, Yolanta, *Manuscrits enluminés de Dijon*, Paris 1991.

Klosterliv som spegling av Bernhard av Clairvaux's teologi

Bengt Arvidsson

Bengt Arvidsson är lektor och teologie dr, verksam som gymnasielärare i Ronneby. Bengt Arvidsson har i ett flertal böcker och artiklar behandlat ämnen inom teologi- och idéhistoria, med särskilt intresse för naturens symboliska innebörd. Under föredraget berättade Bengt Arvidsson om klostergrundaren Bernhard av Clairvaux och hur dennes teologi påverkade klosterlivet. Följande artikel är skriven utifrån föredraget.

Bernhard av Clairvaux, målning från 1500-talet, Troyes.

Cistercienserordens kraftiga expansion i Europa under 1100-talet tillskrivs uteslutande Den helige Bernhard av Clairvaux och hans unika personlighet. Under hans ledning hade över 60 dotterkloster till Clairvaux anlagts från Spanien i söder till Nydala och Alvastra i norr, och sammanlagt hade under hans livstid över 340 cistercienserkloster anlagts. Men vad fick egentligen människor på 1100-talet att i en sådan omfattning begära inträde i cistercienserklostren för att leva det cisterciensiska livet? Fanns det något i det cisterciensiska tänkandet som attraherade och påverkade? Vilka tankar om klosterlivet framträder hos Bernhard av Clairvaux själv? I det följande skall det cisterciensiska klosterlivet speglas utifrån Bernhard av Clairvaux's teologi. Framställningen bygger på biografiskt material främst av Vilhem av Thierry, på Bernhard av Clairvaux egna skrifter och på den Bern-

hardstradition som efter hans död utvecklats i de kristna kyrkorna.

Som teolog kan Den helige Bernhard betecknas som traditionalist. Han hävdade den kyrkliga auktoriteten och var knappast nydanande. Särskilt häftig var hans kritik av Peter Abelards modernare teologi. När det gäller frågan vad som fick Bernhard själv att välja klosterlivet är vi i första hand hänvisade till den nämnda biografen som föreligger av hans vän, Vilhem av Thierry. Här framträder ett teologiskt och ideologiskt tänkande när det gäller klosterlivet som Bernhard till synes anammade. Klosterlivet stod i kontrast till ett så kallat världsligt liv, inte minst till äktenskapet. Klosterlivet var ett högre andligt liv, där det kristna livet på ett säkrare och mer påfallande sätt kunde levas. Det var värt att sträva efter för frälsningens skull. Detta tänkande framträder redan inledningsvis på de få sidor i biografen som behandlar Bernhards barn- och ungdomstid. Moderns fromhet framhävs och hennes önskan om klosterliv för Bernhard och hans syskon. Under en längre period hade hon strävat efter att få leva ett ensamliv eller ett klosterliv, dock förblev hon i hemmet. Här var hon dock återhållsam när det gällde mat, bar usla kläder och fränsade sig världslivets glädjeämnen och prakt. Världens gärningar och bekymmer drog hon sig undan så långt möjligt och sökte också så långt möjligt iaktta fasta, nattvaka och bön liksom barmhärtighetsgärningar, allt som kompensation för att hon inte kunnat avlägga klosterlöftet. Vilhelm betonar hur Bernhard tidigt levde upp till hennes ideal, även om tonårstiden naturligtvis hade sina världsliga prövningar och frestelser, särskilt när det gällde hans redan avgjorda kärlek till kyskheten. När han en gång nyfiket såg sig om och lät sin blick vila på en kvinna, kom han genast av egen kraft till besinning, rodnade över sina

tankar och upptändes av iver att tukta sig själv. Han sprang ända till halsen ned i en damm med iskallt vatten och stannade där tills han blev alldeles utmattad men samtidigt hade svalkats från begärelsens glöd genom nådens kraft. Den här berättelsen och ytterligare en liknande upptar stort utrymme när det gäller sidorna om hans barn- och ungdomstid. Efter att ha stått emot frestelserna började han enligt Vilhem att förbereda sin "flykt från världen". Ett tankemönster utkristalliseras i biografien där bl.a utsagor om frestelser och om flykt från världen är viktiga inslag och också utsagor om stränghet. Bernhard frågade sig var hans själ säkrast kunde finna en plats att vila och leva under Kristi ok, och platsen blev det nybildade klostret i Citeaux, som hade svårt att rekrytera nya munkar just på grund av den alltför stränga livsföringen. Beslutet ifrågasattes av hans bröder (biologiska), och de försökte påverka honom att lämna klostret. Bernhards önskan var däremot att också hans bröder skulle ansluta sig till klostret, och en efter en gav de nu också upp sitt "världsliga liv". Klosterlivet sätts alltså i kontrast till ett världsligt liv. Med världsligt liv förstås i biografien inte minst ett liv i äktenskap, och den fortsätter med att berätta om den äldste brodern som dock redan var gift. Han hade mer än de andra rotat sig i världslivet. Han förklarade sig dock redo till omvändelse om hans hustru accepterade det, vilket hon först inte gjorde. Men så drabbades hon av en svår sjukdom och kunde inte längre spjärna mot. De blev av kyrkan lösta från sitt äktenskap och efter att båda avlagt kyskhetslöften inträdde hon i ett nunnekloster och blev senare priorinna.

Klosterlivet var alltså ett liv som tydligt skilde sig från andra sätt att leva. Inte minst den kännbara försakelsen och strängheten utgjorde särskiljande faktorer, och ansågs skapa vad vi skulle kunna kalla en klosteridentitet. Det handlade om ett utanför- och innanförperspektiv. Kritiskt kan dock frågas om klosterlivet under 1100-talet var så anorlunda livet i det omgivande samhället. När vi idag beskriver det cisterciensiska livet och klosterliv överhuvud är motpolen ofta det moderna samhällslivet. De magnifika anläggningar som cistercienserklostren utgjorde under expansionstiden på 1100-talet rymde allt

vad det omgivande samhällslivet rymde: jordbruk, trädgårdsskötsel, hantverk, vattenkvarnar etc. Att de utgjorde en enhet eller värld för sig var inget anmärkningsvärt. Så fungerade även t.ex. feodalgodsens. Människors liv var överhuvud reglerade i hierarkiska system, där även livegenskap på sina håll kunde ingå. Lydnad var inget specifikt för klosterlivet, friheten var starkt begränsad för flertalet. Klostren var på flera sätt institutioner som häftade sig fast i den här världen med byggnader och verksamheter, minst lika imponerande som dåtida borgar och feodalgods och i jämförelse med de fortfarande blygsamt framväxande städerna. Här i Norden hade knappast stadsbyggandet satt fart när de första cistercienserklostren byggdes. Det är lätt att hamna i anakronismer när det gäller beskrivningar av 1100-talets klosterliv. På 1000- och 1100-talen var städerna och byarna i Norden slutna enheter. De var omgärdade med murar liksom godsens. Det är därför naturligt att klostren följde samma byggnadssätt och struktur. Klostren utgjorde vid den här tiden i mångt och mycket parallellbildningar till städerna. Men varför dyker dessa parallellsamhällen upp? Historiskt sker det åtminstone i Norden samtidigt med att andra samhällsformer som städer och feodalgods får en fastare struktur. Skillnaden mellan klosterliv och övriga sociala livsformer är vid den här tiden snarare att söka ideologiskt och teologiskt, inte i första hand i de yttre strukturerna.

Ett kloster utgöres principiellt av en grupp människor som slagit sig tillhopa för att realisera en särskild livsform. De cisterciensiska klostren var slutna gemenskaper av lika-sinnade som tillsammans strävade efter att upprätthålla en gemensam ideologi och ett likartat levnadssätt. Det handlade om människor som inte fann sig till rätta i andra samhällsformer och som menade att det religiösa livet inte fullt ut kunde levas i dessa. Det medeltida cisterciensiska klostret kan med andra ord ses som ett ideologiskt och teologiskt samhällsprojekt, en stängd teokrati eller idealstad, ett klastrum.

När det gäller klosterliv som sådant under 1000- och 1100-talen hade det visat sig att det kunde levas utan större stränghet och försakelse, med världsliga rikedomar och privilegier. För Bernhard av Clairvaux var klosterli-

vet som sådant med de umbäranden det medförde heller inte tillräckligt. Cistercienserordens ideologi utgjordes inte bara av en motsättning till och lämnande av det "världsliga" livet i allmänhet utan också av en opposition mot det klosterliv som fördes inom clunyklostren, som hade ett något mildare regelverk. Klosterliv ställdes också mot klosterliv.

Bernhards eget teologiska författarskap är starkt förknippat med hans roll som abbot. Detta är märkbart i de brev som föreligger. Ett går under rubriken "Till en avfällig yngling", adresserat till hans kusin Robert som efter att en tid varit munk i Clairvaux flytt till just ett Clunykloster. Bernhard är uppenbart sårad, och brevet haglar av förebråelser men också av självrannsaken: "Det är mitt fel att du lämnat mig; jag var alltför sträng mot en så ömtålig yngling; jag har drivit min hårdhet ända till omänsklighet." (Nylén sid. 25) Bernhard ställer det typiska cisterciensiska livet i kontrast till livet i Clunyklostret: "Redan van vid en mildare klosterregel tror du dig icke kunna återvända till ett strängare liv. Vad du skall göra? Stig upp, omgjorda dina länder, kasta av dig din lättja, bruka dina armar, arbeta med ett ord och snart kommer mödan att återskänka åt din föda den välsmak, som lättjan berövat den. Kålen, bönorma, grönsakssopporna, havrebröden och det klara vattnet komma de lättjefulla att kväljas men synas ljuvliga för den arbetande. Åter ovan vid vår dräkt, fruktar du den kanske nu, antingen på grund av vinterns kyla eller sommarens hetta. Men har du icke läst dessa ord hos Job: Den som fruktar frosten kommer att höljas av snön. Dröm om eviga tårar och tandagnisslan och halmmattan skall förefalla dig lika mjuk som fjäderbolstern. Och om du om natten vakar för att sjunga psalmerna, som regeln föreskriver, är det nödvändigt att ditt läger är hårt, för att du inte skall slumra in för tungt. Och om du om dagen arbetar med dina händer, som du har utfäst dig till i dina löften, är det nödvändigt att din föda är enkel för att du inte skall äta för mycket därav." (Nylén sid. 27f.) Slutligen uppmanas Robert att återvända till slagfältet och kämpa bland de fåtaligas skara för att kunna räknas till denna. "Endast en ärelös flykt kan beröva oss segern. Man förlorar genom att fly men man förlorar icke genom att dö." (Nylén sid. 29.)

Kontrasterna kan förefalla något obalanserade, halmmattan sätts mot eviga tårar och tandagnisslan. Det kan diskuteras om Bernhard överhuvud kunde tänka sig en frälsningsmöjlighet för Robert om han inte återvände till det stränga regelverket, och Robert återvände också efter drygt 10 år. Det finns en viss ambivalens hos Bernhard till Clunyklostren, och han har bl.a. ägnat en skrift åt detta, "Försvvarsskrift mot Cluniacenserna" (Christiansen sid. 224). Bernhard var alltså högst medveten om skillnaden även när det gällde de yttre tingen. Arbetet, dräkten, halmmattan och födan skapade en cisterciensisk identitet, viktiga särskiljande faktorer från Clunyklostret men också från det världsliga livet överhuvud. Det kan synas som det rätta munklivet och i förlängningen kristna livet kunde prövas utifrån dessa faktorer.

Teologiskt och ideologiskt kan det cisterciensiska klosterlivet under 1100-talet förstås utifrån den i kristen idéhistoria ständigt och i olika tappningar återkommande Gudsstatstanken, civitas Dei. Det cisterciensiska klostretsamhället uppbyggdes av omvända och troende som flytt världen och nu levde i en teokrati, där gudomliga lagar och regler mer påtagligt gällde, och där man mer ostört kunde leva ett kristet liv. Att leva ett dygdigt liv, arbetsamt, i försakelse, enkelhet, ödmjukhet, barmhärtighet och kärlek är centralt i Bernhards olika skrifter, inte minst i hans predikningar.

Eftervärlden har inte sällan utpekat Bernhard som en av kristenhetens främsta botpredikanter. Vid olika tillfällen vistades Bernhard också utanför klostrets område och kom i kontakt med större befolkningsgrupper. Vilhelm talar i slutet av biografien om hur Bernhard med Guds ords nät i sin hand infångade så stora mängder människofisk, att hans klostrets lilla fartyg inte tycktes kunna rymma ännu ett notdrag. Klosteranläggningarna utvidgades runt om, men ändock strömmade det dagligen till människor som man måste bereda plats för. Det är alltså uppenbart, att Bernhards och övriga utsända munkars botpredikningar lett till omvändelser som i många fall också lett till begäran om inträde i orden. Klosterlivet måste alltså ha uppfattats som en konsekvens av hans förkunnelse om bot och bättring och kristet liv.

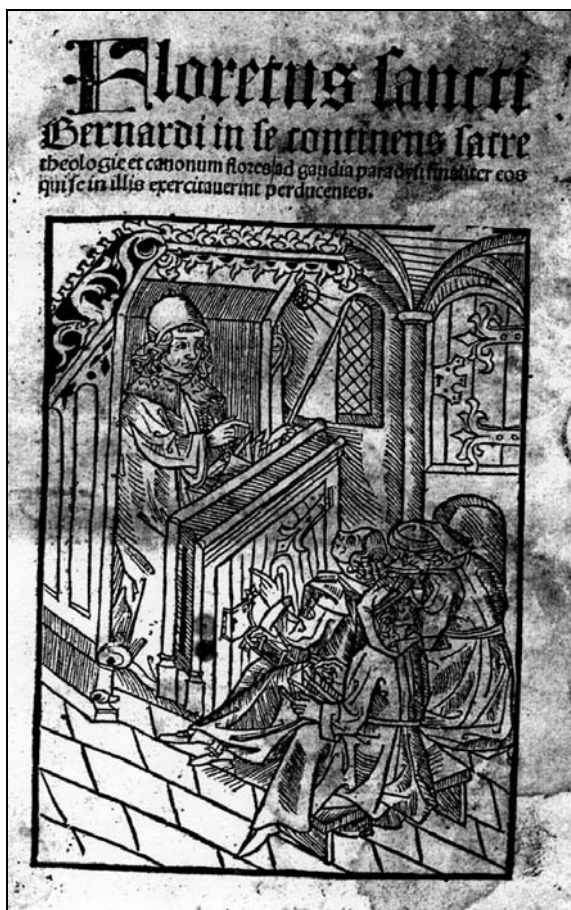
Klosterlivet var ett högre liv. Detta bekräftas av ett av Bernhards brev, skrivet till en novis vid namn Thomas. Bernhard ger honom stöd på hans väg till klostret med Bibelord: "Abraham fick befallningen att gå bort från sitt land och från sin släkt... Jakob går över Jordan med stav i hand efter att ha lämnat sin bror och sitt land... Josef uppnår herradöme över Egypten efter att ha rivits bort från sin far och fädernesland genom tjuvaktig handel. .. Jesusbarnet söks av sina föräldrar bland släktingar och vänner, men hittas inte. Fly också du från dina bröder, om du vill finna frälsningen. Fly, säger jag, bort från Babylons sköte, fly från Nordanvindens svärd. Vi är redo att komma den flyende till mötes med bröd." (Christiansen sid. 222f) Tidigare i samma brev skriver Bernhard: "Om du vill bereda ditt inre öra för denna din Guds röst, den, som är sötare än honung, fly då från alla utvärtes omsorger,... Guds röst hörs inte på torgen och offentliga ställen. Guds råd är hemliga och kräver ett dolt ställe för att låta sig höras." Klostret utgjorde ett dolt ställe, där Guds röst kunde höras. Här betonas den inre människan, det inre örat, Guds hemliga råd, alltså mystiken. Klosterliv skall också sättas i relation till det inre andliga livet. I den kristna traditionsutvecklingen blev Bernhard munk och mystiker, med betoning på det senare. Bernhards liv kännetecknades också av inre syner av Jesus i människogestalt. Redan som barn såg han i en dröm det nyfödda Jesusbarnet. Teologiskt bildade dessa syner bakgrunden till hans kärlekslära. Eftersom människan av naturen älskar sinnligt, blev det i.o.m. Guds människoblivande i Sonen möjligt för henne att vända sin sinnliga kärlek till Gud.

Bland Bernhards viktigaste skrifter finns hans predikningar över Höga Visan, som beskriver kärleken mellan brud och brudgum bl.a. symboliskt utifrån bilden av en lustgård. Kapitel 4 ger uttryck för detta: "En tillsluten lustgård är min syster, min brud. ---- Såsom en park av granaträd skjuter du upp, med de ädlaste frukter, med cyperblommor och nardusplantor, med nardus och saffran, kalmus och kanel och rökelseträd av alla slag, med myrra och aloe." eller 6:1:

"Min vän har gått ned till sin lustgård, till sina välluktrika blomstersängar, för att låta sin hjord beta i lustgårdarna och för att plocka

liljor." Redan Origenen hade dock tolkat kärleken mellan bruden och brudgummen allegoriskt som förhållandet mellan Kristus och kyrkan. Det ligger i sakens natur att Bernhard p.g.a. den munk- och celibatsideologi han förfäktade knappast kunde läsa Höga Visan bokstavligt som gällande kvinna-man. I inledningen till predikningarna nämner han Ord-språksboken och Predikaren, två skrifter i Gamla Testamentet som enligt honom lärt människan skilja på ont och gott. Efter dessa skrifter "närmar man sig alltså den heliga, beskådande skriften." För att dock kunna läsa denna måste man enligt Bernhard "först gjort köttet underdåningt genom sträng tuktan och ställt det under andens välde. Om man inte föraktar denna världens prakt så är det en förolämpning att full av orenhet våga sig fram till denna skrift." (Nylén sid. 133) Höga Visan handlar nämligen enligt Bernhard om Kristus och Kyrkan och skönheten i deras heliga kärlek och hemligheterna med deras eviga för-mälning. Samtidigt handlar kärleken mellan brud och brudgum också om själens heliga längtan. Höga Visan uttrycker alltså inte bara kärleken Kristus - kyrkan, utan också själen som en brud, en kristi brud, som väntar på sin brudgum.

I samband med Höga Visan och lustgårdsmotivet skall något om Bernhards natursyn nämnas. Redan skapelsen kunde lära människan något om det gudomliga livet, och i Thierrys biografi heter det: "Han förklarade att vad han tillägnat sig ur de heliga skrifterna har han mest mottagit under sin verksamhet i skog och mark. Till sina vänner sade han ofta skämtande att han aldrig haft andra lärare än ekar och bokar" och "Han hade fått den nådens gåva att han samtidigt med att vara upptagen med kroppsligt arbete kunde fullt och helt hänge sig åt Gud." (Nylén sid. 200) Bernhards symboliska tolkning av Höga Visan har naturligtvis påverkat och underblåst också den romantisering av klosterträdgården, som vi fortfarande möter. I denna romantisering möter ett komplex av rosenplockande nunnor, Maria i rosengård, hortulus animae - själens örtagård, andliga blomster- och brudkransar och rosenkransandakter, allt med utgångspunkt från den konkreta trädgårdsanläggningen. Så kan Bernhard om Maria säga att hon är en trädgård full av härligheter.

Titelsida till "Floretus". Foto: Bengt Arvidsson.

Dofterna strömmar ut från alla sidor liksom nådemedlens kärleksgåvor. Tidigt hade också blomstersymboliken använts för att beteckna skrifter av antologikaraktär. Sammanställningar av kyrkofädercitat etc. utkom inte sällan med titlar som florilegier, hortulus och floretus. Ett exempel på en sammanställning av Bernhardscitat är "Floretus sancti Bernardi in se continens sacre theologie et canonum flores ad gaudia paradysi finaliter eos qui se in illis exercitauerint perducentes." från 1501. Boken är en katekes med undervisning om olika synder, om sakramenten och om dygder som tro, hopp och kärlek.

Skriften "Floretus" utgör ett exempel på den Bernhardstradition som utvecklats i de kristna kyrkorna. Även om Gustav Vasa stängde Nydala kloster påverkades knappast Bernhards roll i den kristna traditionsutvecklingen. Reformationens i tid och rum konkreta första utgångspunkt var Luthers 95 teser mot avlatshandeln. Första tesen byggde Luther till största delen på just Bernhard, och senare kunde Luther yttra: "Fanns någonsin en

from och gudfruktig munk till, så var det den helige Bernhard, och honom ensam håller jag för mer än alla munkar och präster i världen." De första evangeliska bönböckerna i Norden innehöll ofta böner av Bernhard. Bland dem som på reformatoriskt område förmedlat det bernhardinska arvet vidare finns inte minst Johann Arndt, som också kan betecknas som en av förgrundsgestalterna till pietismen. Av Arndt och senare i pietismen betonades just det heliga och dygdiga livet, att be och arbeta. Ett intressant pietistiskt arbete utgör Johann Heinrich Häveckers "Lilium. Physico-theologico-hieroglyphicum" utgiven i Witenberg 1669 som innehåller mängder av Bernhardcitat inte minst från predikningarna över Höga Visan. Dessa citat har hämtats från de då nyligen utgivna nio samlingsvolymerna av Bernhards skrifter av Jean Mabillon. Mabillon var fransk historiker och benediktinmunk och är bl.a. känd för sitt verk om benediktinordens historia. Kanske mer än i någon annan riktning kom den bernhardinska brudmystiken fram i herrnhutismen genom Zinzendorfs författarskap. Frågan är om inte mer av Bernhards tänkande influerat. Få platser utanför de egentliga klostren har så mycket cisterciensiskt över sig som herrnhutstäderna, t.ex. Christiansfeldt i södra Jylland. Här skulle det kristna livet levas i enkelhet och dygdigt, under arbete och bön. På samma sätt skulle många nybyggare i Amerika leva ett allvarligt och strävsamt liv under bön och arbete. En del emigranter hade lämnat Sverige för Amerika för att kunna leva ett mer andligt liv och för att kunna skapa samfund och samhällen för troende. Det allvarliga och strävsamma farmarparet med grepen i hand utanför missionshuset på målningen från 1930 av Grant Wood illustrerar just idealet bön och arbete. Den så kallade Gnosjöandan kan säkert ses i linje med detta. Liksom den cisterciensiske lekbroderns - convertis, den omvändes - spade och redskap en gång varit med om att bygga upp samhällen av troende och för troende i Norden sätts fortfarande spadar i jorden av strävsamma kristna för att skapa ideal-samhällen medvetet eller omedvetet i bernhardinsk anda.

Bengt Arvidsson

Litteratur (ett urval):

- Arvidsson, Bengt, *Sjärens örtagård. Trädgårdskonstens betydelse för bildspråket i uppbyggelselitteraturen omkring år 1600*, Lund 1991
- Bernhard af Clairvaux, *Adventspredikningar*, Vejbystrand 1995
- Bernhard av Clairvaux, *Helige Bernhards skrifter i svensk öfversättning från medeltiden. Efter gamla handskrifter, utg. af Harald Wieselgren*, Stockholm 1864-66.
- Bernhard af Clairvaux, *Mönch und mystiker. Internationaler Bernhardkongress Mainz 1953*, Wiesbaden 1955
- Bernhard av Clairvaux, *Skrifter. I urval och översättning av fil.dr. E. Nylén*, Stockholm 1941
- Bernhard af Clairvaux, *Skrifter udgivne af Selskabet til historiske Kildeskrifters oversættelse, Tiende Række 15-19*, København 1926
- Bernhard av Clairvaux, *Then H. Lärarens Bernhards Ganska gudeligh Böön / vthaff HERRans Jesu Christi Nampns / och bittra Piinos inniga Betrachtelse. Col.3.v 17 Alt thet i gören medh ord eller gerning / thet görer alt i HERRans JESu Nampn / och tackar Gudi och Fadrenom genom honom*. Stockholm 1671.
- Bernhard av Clairvaux, *Quaerea sive Dialogus.... Thet är: Ett Klagemål eller Samptaal Emellan en fördömd Siäl och Kropp / dher vthi then ena wil tilägna then andra skulden til theras Fördommelse; som förmenes fordom Kyrkiones Lärare S. Bernhards, vthi en Syyn om Nattena / wara förekommit / och han thet sedan på Latin (som här hoos föllier) skal hafva sammanskrifvit. Aff gamla Skriffter vthdraget: Men nu Rimmwis på Svenska affsatt / medh några Concordantier i brädden aff then H. Skriffit*. Linköpingh 1669.
- Curman, Sigurd, *Cistercienserordens byggnadskonst*, Stockholm 1912
- Johansson, Hilding, *Ritus Cisterciensis*, Lund 1964
- Köpf, Ulrich, *Religiöse Erfahrung in der theologie Bernhards von Clairvaux*, Tübingen 1980

Religiöst liv och materiell kultur: om Alvastra från 1143 till 1527

Elisabet Regner

Elisabet Regner är fil. dr. i arkeologi vid universitetet i Stockholm. Hon doktorerade 2005 på en avhandling om Alvastra kloster; "Den reformerade världen: monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid". Elisabet Regner föreläste om livet i Alvastra med utgångspunkt från äldre arkeologiska undersökningar.

Flygbild av Alvastraruinerna. Se även rekonstruerad plan, sid 14. Foto: Jan Norrman, ATA 1991.

Inledning

Det fanns mellan femtio och sextio kloster i det medeltida Sverige, varav tretton eller fjorton var cisterciensiska (Karlsson 1993; Lovén 2001:243). Det första cisterciensiska klostret i Sverige grundas 1143 i Alvastra i Västra Tollstads socken i Östergötland. Klostret grundas direkt från moderklostret Clairvaux på initiativ av Ulvhild, Sverker den äldres drottning (France 1992:129). Flera medlemmar av den från Östergötland stammade ätten Ama i begravdes i Alvastra, och de gjorde stora donationer till klostret (Gillingstam 1957-1989; Fritz 1985). Hästholmen i närheten av Alvastra framträder som en marknadsplats och knutpunkt för sjöfarten över Vättern i början av 1300-talet (Klacken-

berg 1984:8). Efter 1527 förefaller klosterverksamheten snabbt ha upphört, och redan 1544 används sten från Alvastra vid byggandet av Vadstena slott (Unnerbäck 1966:25). Genom förändringar i klostrets materiella kultur kan man studera hur klosterlivet innanför murarna förändrades från grundläggande till reformation.

År 1921 påbörjades en omfattande arkeologisk utgrävning av Alvastra kloster under ledning av Otto Frödin. Undersökningarna vid Alvastra avslutades först 1955 under ledning av Ingrid Swartling, två år efter Otto Frödens bortgång. De sammanlagda resultaten från Otto Frödens utgrävningar i Alvastra kloster kom aldrig att publiceras ur arkeologiskt per-

spektiv. Frödin gav ut ett antal artiklar som behandlar utgrävningarna (t. ex Frödin 1919; 1920; 1921; 1924; 1942). Av dessa är artikeln 'Alvastra kloster – inför ett 800-årsminne' från *Svenska Turistföreningens Tidskrift* 1942 den som mest utförligt behandlar de då utgrävda delarna av klostret. Ingrid Swartling publicerade 1969 en konsthistorisk studie av arkitekturen i Alvastra kloster (Swartling 1969). I mitt avhandlingsarbete har jag använt mig av det arkeologiska materialet från Otto Frödins utgrävningar för att studera klostrets inre liv och relationer med det sekulära samhället (Regner 2005). Jag har arbetat med tre olika materialkategorier – arkitektur, artefakter och gravar – för att studera förändringar i livet innanför murarna.

Arkitektur

De cisterciensiska klostrens planlösning var mycket enhetligt utformad och kan kortfattat beskrivas på följande sätt (Aubert [1943] 1947/I:109-134). Klosteranläggningen var uppbyggd runt en fyrkantig gård, *klostergården*, i vars södra del fanns ett tvättrum med rinnande vatten, *lavabon*. Runt klostergården löpte fyra välvda gångar, *korsgången*, som möjliggjorde kommunikation mellan klostrets olika byggnader. Klosteranläggningen var vanligtvis placerad söder om en treskeppig korsformad *kyrka* med rakslutna kor i öster. I kyrkan hade munkarna sin plats i kyrkans östra del, sjuka munkar satt i kyrkans mitt medan lekbröderna följde mässan i kyrkans västra del. De olika delarna av kyrkan var åtskilda av höga skrank och i lekbrödernas del fanns ett separat altare. Munkarna bodde i en långa som vanligtvis anslöt till kyrkans södra transeptarm och som alltså utgjorde anläggningens östra långa. I denna långa fanns *sakristia*, *kapitelsal*, samtalsrum eller *parlatorium*, munkarnas sal, rum för noviser samt avträde. I den södra långa fanns ett värmerum eller *calefactorium*, klostrets matsal eller *refektorium*, samt kök. Den västra långa tillhörde lekbröderna, och här fanns bland annat ett stort förrådsrum eller *cellarium*. Innanför den västra korsgången löpte ofta en särskild gång som ledde in till lekbrödernas del av kyrkan så att dessa inte skulle använda den västra korsgången. På övervåningen i den västra och östra långa fanns sovsalar eller *dormitorier*.

Alvastras centrala klosterkomplex bestod av tre långor samt en kyrka, vilka omslöt en klostergård. I stora drag följde kyrkobyggnaden det mönster som är vanligt inom cisterciensorden (jmf Curman 1912; Aubert [1943]1947 del I), en korsformig kyrka med presbyterium flankerat av fyra sidokapell i öster, kornöst transept samt långhus med sidoskepp. I långhusets västra ände finns två förrum, på kyrkans norra sida två mindre kapell. I området öster om den östra långa har funnits ett antal byggnader, som av både Frödin och Swartling tolkats som abbotshus, gäststuga samt sjukstuga (Frödin 1942; Swartling 1969).

Själva klosteranläggningen har sannolikt byggts i flera etapper. Refektoriet, kapitelsalen, värmestugan och köket har genomgått mindre ombyggnationer, medan den östra långa har förkortats. Huvuddragen i klosterplanen skiljer sig inte från övriga cisterciensklöster i Europa (se Aubert [1943]1947 del II). En handfull årtal som kan användas som hållpunkter för att datera klosterbyggnaderna är kända från de skriftliga källorna. Klostret grundlades 1143 av Sverker den äldre och hans drottning Ulvhilde. Klosterkyrkan invigdes 1185, och samma år begravs ärkebiskop Stefan antingen i kapitelsalen eller i kyrkan. Huvuddelen av det centrala klosterkomplexet – kyrkan och de tre klostrelängorna samt den norra korsgången – uppfördes under 1100-talets andra hälft och 1200-talet (Regner 2005: 79-116).

En handskrift från dominikanerkonventet i Sigtuna kallad *Annales Sigtunensium* (SRS del 1 1818:27) nämner att en brand i klostret 1312. Efter branden 1312 sker mindre förändringar inne i de centrala klosterbyggnaderna, men de största byggnadsarbetena utförs i området öster om klostret. Här påträffades resterna av fyra stenhus och två trähus. Stenhusens funktion inom klosterkomplexet är inte med säkerhet känd, även om de har tolkats som abbotshus, gäststuga och sjukstuga samt det hus som heliga Birgitta bodde i under sin vistelse i klostret (Swartling 1969; Frödin 1942). Tre av stenhusen har uppförts under 1300-talets andra hälft medan det fjärde möjligen uppfördes först under 1400-talet (Regner 2005: 104ff).

Den cisterciensiska arkitekturen utformades medvetet för att i varje enskilt kloster uttrycka och återskapa tanken om en enhetlig klosterorden (Untermann 2001:17ff). Arkitekturen kan alltså sägas stå för en större övergripande struktur, för klostret som idé. Klosters arkitektur kan trots detta inte uteslutande betraktas som en del av en kontinental, cisterciensisk tradition eller struktur. Det är rimligt att anta att de flesta munkarna var yngre söner till det svenska frälset, även om också borgarsöner tagits in som noviser (Nordmark 1941, DS 4316). Klostren har därför också ett regionalt sammanhang. Detta regionala sammanhang är viktigt för en kontextuell tolkning av klosterbyggnaderna. Göran Tagesson har i sin avhandling *Biskop och stad* (2002) ingående diskuterat de sekulära stenhusen med det medeltida Linköping i Östergötland som utgångspunkt. Tagesson påpekar, att 1300- och 1400-talets stenhus har utformats för att efterlikna aristokratiska modeller. De utgör ett medvetet visuellt språkbruk, som signalerar samhörighet med en social grupp. I ett indraget läge på gården med ingången vänd inåt, men med en höjd och ett byggnadsmaterial som brutit mot den övriga bebyggelsen har byggnaderna signalerat avskildhet och dominans (Tagesson 2002:214). I Alvastra har stenhusen inte på samma dramatiska sätt brutit mot den övriga bebyggelsen, men de skapar ett avskilt rum inom klosterkomplexet. Stenhusen som uppfördes under senmedeltiden i Alvastra kloster byggdes i ett annat material än de centrala klosterbyggnaderna och husen har möjligen varit putsade. Deras yttre form påminde mer om borgerskapets och kanske också frälsets stenhus i städerna.

Artefakter

Arkeologiska artefakter utgör spår av de handlingar som skapar och vidmakthåller strukturen, men liksom annan materiell kultur har de flera skilda betydelser beroende på det sammanhang där de används. Handel och varuutbyte samt Hansans stora politiska och kulturella inflytande över de nordiska länderna är ett väl etablerat ramverk för förståelsen av medeltidens materiella kultur. Mynten kan sägas vara den arkeologiska fyndgrupp som mer än någon annan speglar förändringen mot en marknadsinriktad handel (Ca-

relli 2001:188). Samtidigt är det viktigt att också studera de varor som konsumerades. I kedjan från produktion via varuutbyte till konsument brukar ofta en ökande konsumtion förklaras utifrån en ökad produktion, antagandet är att tillgången styr efterfrågan. I Danmark skedde redan under 1100-talet en kvalitativ och kvantitativ förändring av konsumtionsmönstren i stadsmiljöerna, en förändring som motiverades av stadsbonds ökade behov av identitetsskapande symboler (Carelli 2001:159-178). Relationen mellan tillgång och efterfrågan är med andra ord varken enkel eller lättolkad, och objektets meningsinnebörd spelar en central roll i förståelsen av förändringar i konsumtionsmönstret.

I Alvastra kloster påträffades ett omfattande myntmaterial och ett omfattande keramikmaterial som kan användas för att studera olika typer av kontakter mellan kloster och omgivande samhälle. Myntmaterialets sammansättning, vilka typer av mynt som har hanterats i klostret under olika perioder har potential att spegla skilda typer av externa kontakter inom det regionala monetära systemet, men också med mer långväga platser och organisationer. Brita Malmer har pekat på några generella tendenser vad gäller myntmaterialets sammansättning i klostret (Malmer 1982:145f). Materialet speglar den allmänna myntcirkulationen, både den inhemska valutans och importmynten. Norska mynt förekommer under 1200- och 1300-talet, vilket har satts i samband med abbotens visitationsresor (Malmer 1982:146). Tyska och baltiska mynt visar på sydliga och östliga kontakter medan unionen med Danmark gett tydliga avtryck i myntmaterialet (Malmer 1982:146). Det förefaller alltså som om myntmaterialets sammansättning har potential att ytterligare belysa myntbruk, handel och konsumtionsmönster i klostret.

Vi vet från skriftliga källor att Alvastras abbotar personligen deltog vid generalkapitlet i Cîteaux – de äldsta beläggen är från 1100-talets slut (Johansson 1964:92f; jfr Waddell 2002:389). Alvastra grundade också under loppet av 1100-talet nya kloster i västra Götaland och i Södermanland, över vilka abboten hade visitationsplikt och från vilka han uppbar kontributioner till generalkapitlet i Cîteaux (Johansson 1964:91). Det förefaller

också sannolikt att de svenska cistercienser-klostren tidigt haft kontakter med de tyska klostren (jfr Karlsson 1983). Det hade därför varit rimligt att förvänta sig dels ett tydligt inslag av mynt från orter på vägen mellan Sverige och Cîteaux, franska mynt från 1200-talet samt ett mer påtagligt inslag av mynt präglade enligt svealändsk mynträkning från samma period.

Myntmaterialet tyder istället på helt andra internationella kontakter under klostrets tidiga perioder. De norska mynten är kanske i det här sammanhanget mindre förvånande än de engelska, som ju dessutom alla är präglade under en mycket kort period. Möjligen skulle vi här kunna tänka oss att dessa engelska mynt nått Alvastra via de norska klostren, eftersom Lyse kloster grundades som en dotter till det engelska klostret Fountains (Johnsen 1977:15f; Nyberg 2001:141). Det finns dock inga belägg för att abboten i Alvastra någonsin visiterade Lyse, som snarare visiterades av abboten i Fountains (Ortved 1933:67; Johnsen 1977). Det svealändska inslaget i det äldre myntmaterialet från Alvastra är mycket litet. I Sverige utom Gotland förefaller ett system med regelbunden tvångsväxling funnits från omkring 1200 och fram till 1360-talet (Jonsen 1995). Den östgötska myntningens dominans i Alvastra under denna tid speglar därmed att klostren lydde under detta växlings-tvång. Det internationella inslaget i myntmaterialet från Alvastra uppvisar alltså en annan bild av klostrets kontakter än det skrifthistoriska materialet. Det är först bland de senmedeltida mynten som tyskt mynt förekommer i större mängd, och det enda franska myntet härrör från tidigt 1350-tal. Efter 1365 började utländskt mynt användas i större utsträckning i Alvastra, antagligen som en konsekvens av att växelväxlingen upphörde. Materialet från denna tid är mer heterogent, men de inhemska mynten utgör ändå den största gruppen. Det är först med de mecklenburgska tjurhuvudbrakteaterna från 1400-talets första hälft som det tyska myntet dominerar materialet kvantitativt. Materialet har dock en heterogen karaktär med mynt från många skilda orter representerade i enstaka exemplar. De myntorter som finns i materialet från tiden mellan 1365 och 1500 utgör närmast en provkarta på städer och områden med anknytning

till Hansans handelsaktiviteter. Pommern omfattade vid denna tid en del av det tyska området vid kusten till Östersjön där städerna Stralsund och Greifswald är belägna. Mecklenburg var beläget väster om Pommern, och här ligger städerna Rostock och Wismar. De flesta av de representerade Hansestäderna och -områdena är kuststäder eller flodstäder i den nordöstra delen av det tyska området. Lübeck, Rostock, Stralsund, Wismar och Greifswald var alla under medeltiden viktiga Hansestäder i Nordtyskland upp mot Östersjön (Schildhauer 1988:19f). Kopplingen mellan Alvastramynten och Hansan blir ännu tydligare genom representationen av gotländskt mynt från dessa perioder, eftersom Visby var en av de viktigare städerna för handeln över Östersjön.

Mynt från fem orter eller områden är representerade bland material präglat under flera femtioårsperioder, och visar alltså på mer varaktiga handelskontakter. Bland hansestäderna märks Hamburg, Rostock och Stralsund. Den livländska Svärdsriddarorden och den Tyska Orden tillhörde de militanta religiösa ordnar som uppkom i samband med korstågen under 1100-talet. Den Tyska Orden bildades på initiativ av borgarna i Lübeck och Bremen som ett palestinskt fältsjukhus men omvandlades snabbt till en orden av prästmunkar, riddare och tjänande bröder som successivt kom att kontrollera det preussiska området och hade kontroll över Gotland mellan 1398 och 1408 (Kuujo 1975:130). Myntgruppen omfattar alltså mynt präglade i en stor del av Östersjöområdet. Uppenbarligen speglar representationen av tyskt och baltiskt mynt i Alvastra efter mitten av 1300-talet ändrade handelsekonomiska förhållanden, och mynten signalerar en direkt eller indirekt kontakt med det tysk-baltiska området.

Det finns likheter mellan myntmaterialet från Alvastra och den generella bilden för Östergötland både vad gäller monetarisering och myntsammansättning (jfr Malmer 1982; Klackenbergs 1992, SmL 1, Regner 2005:132ff), vilket indikerar att klostret i monetärt avseende varit en integrerad del av regionen. Den ökade förekomsten av tyska och baltiska mynt under den senare delen av medeltiden har motsvarigheter både i städernas och i

sockenkyrkornas myntmaterial. Detta visar att myntbruket i Alvastra var en del av en större samhällsförändring. Samtidigt fanns avgörande skillnader mellan de religiösa institutionerna och sockenkyrkorna, som visar att klostren och domkyrkan hade en mer omfattande och varierad kontakt med det tyska området.

I Alvastra har man hittat pilgrimsmärken från det tyska området vilket visar att mer direkta kontakter också kan ha förekommit mellan klostret och det tyska området. Det fanns flera cisterciensiska kloster i det här området. Mellan Rostock och Wismar låg cistercienserklostret Doberan grundat 1171 (Wichert 2000:9). Doberan, liksom de närliggande klostren Reinfeld, Eldena och Neuenkamp, förefaller ha haft omfattande kontakter med de danska klostren Esrom och Sorø (Wichert 2000:183). Doberan hade besittningar i flera av de hansestäder som finns representerade i myntmaterialet från Alvastra, och Roma kloster har haft besittningar i Reval (jfr Wichert 2000:94-133; RA pappersbrev 13761111). Doberan var gravkyrka för den svenske kungen Albrekt av Mecklenburg och även ansvarigt för att uppbära kontributionen från de svenska klostren till generalkapitlet år 1409 (Wichert 2000:187; Lagerqvist & Åberg 2001:21). Det förefaller därmed troligt att de kontakter mellan Alvastra och det nordtyska området som är synliga i myntmaterialet har skett indirekt genom handelsaktiviteter men också direkt genom personliga kontakter. Dessa mer direkta kontakter kan ha haft religiös eller institutionell bakgrund. Tillsammans med myntmaterialet och keramikmaterialet visar detta på ett omfattande kulturellt utbyte på flera olika nivåer mellan klostret och det tyska området under den senare delen av medeltiden.

För Alvastras del tog sig dessa kontakter också uttryck i en ökande konsumtion av keramik producerad i det tyska området. Den kvantitativa analysen av keramikmaterialet från klostret visar att äldre godstyper som svartgods, äldre rödgods och proto-stengods är ganska sparsamt representerade i Alvastra. Med tanke på klostrets etablering under 1100-talets andra hälft borde de två förstnämnda godstyperna förekomma mer rikligt i materialet. Det yngre svartgodset med dateringar

Ort/myntherre	Antal mynt	Period
Anklam	1	1365-1400
Brandenburg	1	1400-t.
Dorpat	1	1400-t.
Frankrike	1	1351-1352
Greifswald	3	1365-1400
Güstow	1	1365-1400
Göttingen	1	1400-1450
Hamburg/Oldeslohe	1	1365-1400
Hamburg	1	1365-1400
Hamburg	2	1400-1450
Kurfurstendömet Trier	1	1400-1450
Köln	2	1400-1470
Livländska orden	1	1365-1400
Livländska orden	1	1400-1450
Lübeck	8	1400-1470
Lüneburg	1	1450-1500
Mecklenburg	163	1400-1450
Nordtyskland	4	1400-1470
Nürnberg	1	1450-1500
Nördlingen	1	1450-1500
Norge	2	1365-1400
Parchim	1	1400-1470
Pommern	7	1400-1470
Riksrådet 1448	1	1400-1450
Rostock	4	1365-1400
Rostock	2	1400-1470
Stralsund	6	1365-1400
Stralsund	3	1400-1450
Stralsund	1	1450-1500
Tyska orden	3	1365-1400
Tyska orden	4	1400-1470
Tyska riket	1	1450-1500
Wismar	1	1365-1400
Wolgast	1	1365-1400

Figur 1: Utländska orter och myntherrar representerade i myntmaterialet från Alvastra, perioden 1365-1520 (KMK arkiv, SmL 1).

från mitten av 1200-talet förekommer endast i liten mängd. Det i stort sett samtida äldre rödgodset är mer rikligt representerat med maximalt 129 kärl. Stora delar av materialet är alltför fragmentariskt för att man närmare skall kunna avgöra storlek och funktion, men det är troligt att det framförallt rör sig om bordskärl som kannor eller tillbringare.

Keramikkonsumtionen ökade först i samband med introduktionen av det tyska stengodset. Protostengodset och det äkta stengodset har främst använts för förvaring, dekantering och konsumtion av vätska (Gaimster 1997:117). Det nästan genomsintrade protostengodset med dateringar framför allt till första hälften av 1300-talet förekommer i materialet från Alvastra men utgör en liten begränsad grupp. Det äkta stengodset är, förutom det yngre rödgodset, den dominerande godstypen i materialet, 748 skärivor från maximalt 673 kärl.

En liknande förändring har antagligen skett också i Vreta, där mer exklusiva impor-

Godstyp	Datering	Summa skärvor	Högsta kärantal	Varav mynning	Varav botten	Varav hank	Varav lock	Varav skaft	Varav fot
A	(1000-) 1100 - 1250	4	4	2					
BI	1200-1350	7	7	5		1			
BII:1	(ca 1200) 1250-1350	152	129	5	9	3	0		
CI	(1200-t. mitt) 1300-1350	129	125	15	4	4	1		
CII	1300-t. början och framåt	748	673	69	34	28	0		
BII:3&4	1350 och framåt	1651	1565	77	14	3	0	29	59
Summa antal skärvor		2662	2503	173	61	39	1	29	59

Figur 2: Kvantitativa förhållanden mellan godstyperna i det analyserade keramikmaterialet från Alvastra (Regner 2005:140). Generell datering för Mellansverige ur Broberg & Hasselmo 1981:120

terade keramiktyper under den senare delen av medeltiden ersattes med massproducerat stengods (Regner 2005:142). Importkeramiken kan ses som tecken på mötet mellan det lokala och det mer kontinentala och som ett medium i sociala strategier (jfr Gaimster 1997:126; Elfwendahl & Grundberg 2000:3ff). Det medeltida stengodset tillverkades främst i det tyska området med viktiga produktionsplatser i t ex Köln, Siegburg och Raeren i Rhenområdet samt i Sachsen och exporterades över stora delar av Europa (jfr Gaimster 1997:51-98). Stengodset, som under den senare delen av medeltiden användes i fler sociala klasser än de äldre godstyperna, var en del av spridningen av den tyska hansekulturen (Gaimster 1993; Elfwendahl & Grundberg 2000:16). Relationen med det sekulära samhället har tydligt påverkat klostrets konsumtionsmönster och därmed dess materiella kultur.

Gravar

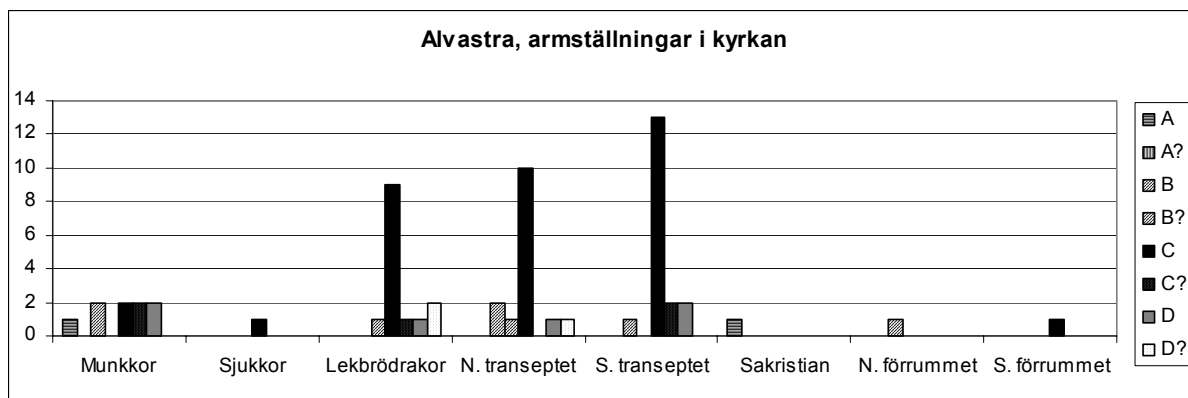
Inom klosterområdet strukturerades placeringen av gravar av det arkitektoniska rummet. Ursprungligen tilläts inte begravning av sekulärt frälse i de cisterciensiska kyrkorna, utan dessa personer skulle gravläggas med komuniteten norr eller öster om kyrkan (Johansson 1964:212). Inom klosterkomplexet kunde särskilt utvalda personer gravläggas i kyrkan, kapitelsalen samt korsgången. Klosterbyggnadernas yttre mur utgjorde därför en viktig gräns mellan vissa kroppar och andra.

Medeltida gravar kan dateras genom skeletten armställningar, som kan delas in i fyra grupper kallade A, B, C och D (Redin 1976; Kieffer-Olsen 1993). I Alvastra var de vanli-

gaste armställningarna B, C och D, men C-gravarna utgör drygt hälften av de bestämbara gravarna. Endast två skelett i klostret hade den äldsta armställningen A, som bör ha varit den dominerande under klostrets första hundra år. Gravarna av typerna B, C och D förekom både i kyrka och kapitelsal, men mer än hälften av de säkra och tre fjärdedelar av de osäkra B-gravarna påträffades i kapitelsalen. Istället låg majoriteten av C- och D-gravarna i kyrkan. Denna fördelning representerar en kronologisk förändring av gravplaceringen i klostret med paralleller i det omgivande samhället (figur 3; Andrén 2000). Alvastra kloster öppnade under den senare delen av medeltiden sin kyrka för sekulära begravningar.

Religiöst liv och materiell kultur

I Alvastra kloster investerade man under den senare delen av medeltiden avsevärda resurser i byggnader som till form och även funktion hade starka kopplingar till det sekulära samhället (jfr Regner 2005: 165ff). Ingrid Swartling menade att det stora masverksfönstret i kyrkans västmur tillkommit efter branden 1312, och att det södra förrummet möjligen är tillkommit efter kyrkans uppförande (Swartling 1969:62, 64). De tre stenhusen i klosterområdets östra del uppfördes under 1300-talets första hälft. Efter 1344 uppförs ett nytt kapell på kyrkans norra sida åt den heliga Birgittas make Ulv Gudmarsson. Under sent 1300-tal byggs också en ny hypocaust under refektoriet, som nu sannolikt är beläget i övervåningen. Sammantaget representerar detta en massiv byggnadsinsats, som indikerar att 1300-talet är en dynamisk period i klostrets historia.

Figur 3: Armställningar i kyrkan (Regner 2005:278ff).

Byggnadsverksamheten i Alvastra kan varken tolkas enbart som ett utslag av ekonomisk rikedom, eller som en rent funktionell återuppbyggnad efter en brand. I Danmark förefaller de flesta kloster få en täckt korsgång först under 1400-talet, och korsgångsmotivet kan ses som ett av de tydligaste arkitektoniska uttrycken för klostrets idé som alltså har aktualitet genom hela medeltiden (Krongaard Kristensen 2000). Möjligen bör 1300-talets byggnadsaktiviteter i Alvastra kloster ses som ett materiellt svar på den ideologiska och religiösa konkurrensen från Vadstena kloster. Förutom en ekonomisk konkurrent är Vadstena kloster även ett uttryck för en ny form av religiöst liv. I Vadstena kloster får nunnornas bedjande roll representera en äldre asketisk klostertradition medan munkarnas utåtriktade verksamhet snarare inspirerats av tiggarrordnarna, och rum skapas redan från början i Vadstena för pilgrimerna (Härdelin 1998).

Parallellt med denna förändring ändrades också klostrets konsumtionsmönster och dess kontakter med omvärlden. Man började i allt högre utsträckning använda ett massproducerat tyskt stengods som antagligen införskaffades på en lokal marknad. Samtidigt ökade också förekomsten av mynt med tysk proveniens,

och det stora antalet myntorter visar på att kontakterna med detta område varit varierade.

Vad gäller gravläggningarna i klostret ökade frekvensen av begravingar i kyrkan. Detta var en utveckling som skedde också i det omgivande samhället. Den materiella kulturen visar att klosteranläggningen öppnades upp för människor ur det sekulära samhället under den senare delen av medeltiden. Detta måste tolkas som en del av genomgripande religiösa förändringar i det medeltida samhället. Genom att klosteranläggningen öppnades för medlemmar ur det omgivande samhället, och de sekulära därmed symboliskt blir delaktiga i det cisterciensiska brödraskapet anpassar man en traditionell struktur till en föränderlig tid. Cisterciensernas ställning i samhället hade sin grund i den religiösa auktoritet som följde med deras asketiska liv avskilda från samhället. De levde i Kristi avbild, och stod därmed närmare Gud. Genom att de sekulära bereddes plats innanför klostrets murar kom klostrets religiösa auktoritet att undermineras. De sekulära kunde nu själva närma sig Gud. 1527 kände det sekulära samhället inte längre ett behov av munkars förböner, och reformationen blev realitet.

Elisabet Regner

Arkivmaterial:

- KMK: *Kungliga Myntkabinettet, Sveriges ekonomiska museum*. Slottsbacken, Stockholm. Arkivmaterial rörande myntfynd i sockenkyrkor i Östergötland samt Linköping, Skänninge, Söderköping, Visby och Kalmar.
- Andrén, A., 2000. Ad sanctos – de dödas plats under medeltiden. T. Ahlström & H. Dahlerup Koch (red.). *Middelalderens kirkegårde : arkæologie og antropologi - indsigt og udsyn : nordisk seminar 2.-5. juni 1999 Ribe, Danmark*. *Hikuin* 27 (2000), s. 7-26. Moesgård.
- Aubert, M., [1943]1947. *L'Architecture Cistercienne en France, avec la collaboration de la marquise de Maillé*. Tome 1-2. 2ème ed. Paris.
- Carelli, P., 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund studies in medieval archaeology, 26. Stockholm. Diss.
- Curman, S., 1912. *Bidrag till kännedomen om Cistercienserordens byggnadskonst 1: Kyrkoplanen*. Stockholm. Diss.
- DS: *Diplomatarium Suecanum* I-X. J.G Lijegren, B.E. Hildebrand, E. Hildebrand, S. Tunberg, E. Nygren, L. Sjödin, J. Liedgren & B. Fritz (red.). Stockholm 1829-1995.
- Elfwendahl, M. & Grundberg, L., 2000. Keramik och politik. En pilotstudie om materiell kultur ur ett norrländskt perspektiv. *META* 2000:3, s. 2-29.
- France, J., 1992. *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian studies series, 131. Kalamazoo, Mich.
- Fritz, B., 1985. En folkungatida storman och hans olika roller – kring ett ämbetsbrev och andra akter ur lagmannen Lars Ulfssons arkiv. Sandberg, R. (red.). *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schüeck 5/4 1985*, s. 85-114. Stockholm.
- Frödin, O., 1919. Från det medeltida Alvastra: undersökningarna 1918. *Fornvännen* 14 (1919), s. 43-68.
- 1920. Från det medeltida Alvastra: undersökningarna år 1919. *Fornvännen* 15 (1920), s. 169-197.
- 1921. Alvastra under medeltiden: undersökningarna år 1920. *Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum* 1921, s. 74-84.
- 1942. Alvastra kloster, inför ett 800-årsminne. *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1942, s. 137-164.
- Gaimster, D., 1993. Cross-channel Ceramic Trade in the Late Middle Ages: Archaeological evidence for the spread of Hanseatic Culture to Britain. M. Gläser (red.). *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum. Eine Festschrift für Günther P. Febring*, s. 251-260. Schriften des Kulturhistorischen Museums in Rostock, 1. Rostock.
- 1997. *German Stoneware 1200-1900: Archaeology and Cultural History: Containing a guide to the collections of the British Museum, Victoria & Albert Museum and Museum of London*. London.
- Gillingstam, H., 1957-1989a. Ama. F. Wernstedt, H. Gillingstam & P. Möller (red.). *Äldre svenska frälseläcker. Ättartavlor*, s. 107-110. Stockholm.
- Härdelin, A., 1998. Birgittas samhällsvision och klosteridé. *Kult, Kultur och Kontemplation. Studier i medeltida svenskt kyrkoliv*, s. 79-94. Eslöv.
- Johansson, H., 1964. *Ritus cisterciensis. Studier i de svenska cisterciensklöstrens liturgi*. Bibliotheca theologiae practicae 18. Lund. Diss.
- Johnsen, A. O., 1977. *De norske cistercienserklostre 1146-1264. Sett i europeisk sammenheng*. Det norske Videnskaps-Akademi. II. Hist.-Filos. Klasse Avhandlingar Ny serie No. 15. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Jonsson, K., 1995. Från utländsk metall till inhemskt mynt. K. Jonsson, U. Nordlind & I. Wiséhn (red.). *Myntningen i Sverige 995-1995*, s. 43-61. Numismatiska Meddelanden XL. Stockholm.
- Karlsson, J. O. M., 1983. Varnhemsgruppen – westfalisk arkitektur i Västergötland. R. Zeitler & J. O. M. Karlsson (red.). *Imagines Medievales. Studier i medeltida ikonografi, arkitektur, skulptur, måleri och konsthantverk*, s. 139-172. Uppsala.
- 1993. Klostren i det medeltida Sverige. En översiktlig sammanställning. *Hikuin* 20 (1993), s. 113-122.
- Klackenberg, H., 1984. *Hästholmen*. Medeltidsstaden 59. Rapport, Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

-
- 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology 10. Stockholm. Diss.
- Krongaard Kristensen, H., 2000. Korsgangsmotivet ved danske klostre. I-L. Kolstrup (red). *Aspekter av danske klostervæsen i middelalderen*, s. 47-76. Aarhus.
- Kuujo, E., 1975. Tyska Orden. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid*. Band XIV. Stockholm.
- Lagerqvist, L. O. & Åberg, N., 2001. *Litet lexikon över Sveriges regenter*. Boda kyrkby.
- Lovén, C., 2001. Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner. *Formvännan* 96 (2001):4, s. 243-266.
- Malmer, B., 1982. Numismatik och bebyggelsehistoria i Sverige – aspekter på den medeltida myntmassans korologi och kronologi. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* 3 (1982), s. 137-147.
- Nyberg, T., 2001. *Monasticism in North-Western Europe 800-1200*. Aldershot.
- Regner, E., 2005. *Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid*. Stockholm studies in archaeology 35. Stockholm.
- Schildhauer, J., 1988. *The Hansa. History and Culture*. New York.
- SmL 1: Malmer, B. & Wiséhn, I., 1982. *Sveriges mynthistoria landskapsinventeringen 1. Östergötland*. Kungliga Myntkabinettet & Numismatiska institutionen. Stockholm.
- SRS: *Scriptores Rerum Svecicarum medii aevi*, 1. E. M. Fant, E. G. Geijer & J. H. Schröder (red.). Stockholm 1818.
- Tagesson, G., 2002. *Biskop och stad. Aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund studies in medieval archaeology 30. Stockholm.
- Unnerbäck, E., 1966. *Vadstena slott 1545 – 1554: En byggnadshistorisk undersökning*. KVHAA Handlingar antikvariska serien 17. Stockholm.
- Untermann, M., 2001. *Forma Ordinis: Die Mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*. Kunstwissenschaftliche studien (Berlin), 89. München.
- Waddell, C., 2002. *Twelfth century statutes from the cistercian general chapter: Latin text with english notes and commentary*. Brecht.
- Wichert, S., 2000. *Das Zisterzienserkloster Doberan im Mittelalter*. Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser, Band 9. Rostock.

Paneldebatt

På eftermiddagen gavs tillfälle att diskutera och ställa frågor till de medverkande föredragshållarna under friare former. Under paneldebatten diskuterades bland annat munkarnas och nunnornas religiösa föreställningar och hur det påverkade deras vardag. I paneldebatten medverkade Anders Piltz (AP), Inger Ahlstedt Yrlid (IAY), Bengt Arvidsson (BA), Elisabet Regner (ER). Moderator: Hanne Romannus (HR)

HR: Hur mycket symbolism eller teori tror ni styrde och påverkade munkarnas vardag?

ER: Jag tror nog att symboliken och det religiösa synsättet hade en ganska stor betydelse på vardagen. Det har ju styrts vardagen genom klosterreglerna och genom kyrkans arkitektur. Arkitekturen grundas på en symbolik, och den i sin tur styr kroppens rörelser osv.

IAY: En symbolvärld som syns tydligt i olika sammanhang är blommorna och blomster-symboliken. Mariahyllningen tar sin utgångspunkt i att Maria verkligen är en ros, vilket leder vidare till rosettfönstret som är en Mariasymbol i byggnaden. Liljorna förekommer ofta i den bibliska texten som man ständigt konfronteras med. I klosterträdgården finns blomman också i verkligheten, och allt speglar man mot den bibliska texten. Det här sättet att använda texten måste ha hållit liv i båda nivåerna; blomman finns där och den bär samtidigt med sig hela den symboliska sfären.

BA: Jag kan instämma i det här att Bibeln är utgångspunkt för symboliken. Det finns en utsaga som man har diskuterat mycket och som gäller Bernhard av Clairvaux symboltänkande. Det sägs om honom att han yttrat att allt han tillägnat sig i de heliga skrifterna hade han mest mottagit i sin verksamhet ute i skog och mark, till detta sa han skämtande att han aldrig haft någon annan lärare än ekar och bokar. Det har diskuterats om det finns en särskild naturlig teologi som han grundade sig på här. En *theologia naturalis* finns ju i all kristen tanke, d.v.s att Gud finns i hela skapelsen och att skapelsen vittnar om Gud, men detta blev under senmedeltiden och under 1600- och 1700-talen en speciell teologi, där alla ting i naturen också fick en symbolfunktion. Naturen fick ett djupskikt. På 1400-talet utgavs en bok med titeln *Liber naturae* av den

spanske teologen Raimundus av Sabunde. Naturens stora bok talar om Gud. Människan kunde alltså gå ut i naturen och läsa om Gud, i ”*liber naturae*”. Det blev också ett sätt att sakralisera vardagslivet. Allt i skapelsen var heligt – kärll, grytor, etc. – allt tillhörde Guds värld.

AP: Jag kan bara instämma i det som har sagts. Naturens Bok har ett tema hos Augustinus, och det innebär att den precis som bibeln är en bok med många betydelseskikt. Dels handlar den om en historisk händelse som faktiskt har inträffat, och dels betecknar dessa händelser någonting på ett annat plan. Exempelvis: Israels barns uttåg ur Egypten när de gick över Röda Havet är dels en historisk händelse, men den egentliga betydelsen i denna händelse är något annat – det kristna dopet. Man lämnar Egypten, alltså djävulens och mörkrets rike bakom sig, och går över till det förlovade landet. Man går genom öknen som är en symbol för hela människolivet. Uttåget ur Egypten kan också vara en annan symbol, en moralisk betydelse att vi i vårt dagliga liv ständigt måste gå ut ur Egypten och över havet, bort genom öknen, och leva i frestelser och faror för att komma dit vi ska. Slutligen är det en symbol för döden, när vi går över från detta livet till det egentliga livet. På ett liknande sätt kan man i Naturens Bok läsa flera budskap. De är inte lika tydliga, men den hade många uttolkare som gärna ställde upp och förklarade vad Naturens Bok betyder. Där har stenar och växter vissa inneboende krafter och egenskaper – ”*virtutes*” som det heter på latin, vilket också betyder ”dygder” – alltså allt i naturen har någon slags moralisk innebörd som det gäller att klura ut. Och Mattias av Linköping, som var Heliga Birgittas första biktfar under Sverigetiden, skrev ett jättelikt bibliskt uppslagsverk där han tog fasta på alla naturföreteelser, som tjära, beck, koriander, vete, allt – och förklarade

---

vad det betyder på det moraliska planet. Det är klart att ett sådant här synsätt färgade hela livet. *Vi* ser ett föremål och tänker på vad det kan användas till, det är funktionellt. *De* såg ett föremål eller naturföreteelse och tänkte över vad det kan symbolisera, vad det egentligen betyder.

En text är hämtad ur välsignelsen av vattnet som man använder när man ska inviga en kyrkobyggnad. Biskopen stänker vattnet på väggarna i kyrkan och smörjer väggarna med krisma, helig olja. Han gör med andra ord samma sak som man gör med en människa vid dopet, respektive konfirmationen. Kyrkobyggnaden representerar både människan, människokroppen och på något sätt hela universum. Allt det där går in i varandra och allting får en kosmisk betydelse. När han välsignar vattnet som används vid kyrkobyggnadens invigning läser han en bön som visar vattnets symboliska betydelse i människans värld. Det är nästan som om vattnet vore en sorts person som nu ska användas för människans bästa. Den här bönen går över i ett tilltal till vattnet som lyder:

”Bli helgat, du vatten som Kristus vandrat på, du som bergen håller i sitt grepp utan att kunna hålla fast, som krossas mot reven utan att brista, du som utgjuts över jorden utan att tryta, du håller upp det torra, du bär bergens tyngd utan att sjunka. Du omsluts av himlarnas höjd, du utgjuts över hela jorden, du avtvår allt utan att själv avtvås, du stelnade till en vägg och lät hebréerna fly undan över Röda Havet, du blev ånyo flytande och fördärvade egypterna, du räddade de trogna och tog samtidigt hämnd på de brottsliga. Men du allsmäktige Gud, vi erkänner din makt när vi sjunger vattnets lov, vi ber att du utgjuter molnens regn över detta hus tillsammans med din överflödande välsignelse, skänker oss allt gott, ger oss framgång, förjagar olyckan, förgör den fördärvande demonen och ger de goda ett ljusets ängel som vän, förespråkare, försvarare.”

Vattnet är alltså inte bara en vätska eller en del av ett system med kemiska substanser utan det är en bundsförvant, det är själva människolivet etc.

BA: Jag skulle bara vilja tillägga och påminna om Franciscus av Assisi, han skrev

”Solsången” som handlar om vår släktskap med allt skapat.

En konkret fråga; hur finansieras hela projektet ”Nydala klosterträdgård”?

HR: Vi har fått finansiering för bland annat en projektledartjänst på 25% och uppbyggnad av vår hemsida från Värnamo kommun på 240 000 kr. Sparbanksstiftelsen Alfa bidrar bland annat till seminarierna, studieresa och dokumentation med 230 000 kr vilket tryggar oss nu under ett och ett halvt år. Tack vare dessa kan vi sluta oro oss inför varje seminarium om det ska gå ihop eller ej, vi kan genomföra dem oavsett. Vi kommer söka pengar för att förlänga projektet till 2007 vilket var tanken från början. Vi har medvetet inte sökt några EU-bidrag eftersom vi vill utgå ifrån vad vi vill göra nu och inte utifrån vad vi måste göra om vi skulle bli tvungna att göra ett EU-projekt av det.

Gravar funna vid utgrävningar av Julita klosterruin visade att de begravda munkarna hade en låg ålder – den äldsta de hittade var 35 år. Beror det på extremt stränga asketiska regler, för lite sömn och sträng kyla?

ER: Jag har själv aldrig sett någon osteologisk analys av materialet från Julita. Det man har grävt i Julita är gravar som låg öster om den östra längan samt några som antagligen har varit begravda i kapitelsalen. Utifrån bara skeletten kan man inte avgöra om den begravda var en munk eller en abbot eller en person ur det sekulära samhället – såvida det inte är ett kvinnoskelett. Det är alltså lite vanskligt att bara utifrån åldersbedömning av skeletten bedöma levnadsförhållandena i klostret. Generellt har det pratats om att de dog som flugor – men som arkeolog skulle jag inte göra den generaliseringen utifrån det lilla osteologiska material vi har. I Alvastra har det inte gjorts några osteologiska undersökningar. Gudhemsmaterialet är osteologiskt analyserat och där finns en hel del åldersbestämningar men inga gravar i korsgången. I Gudhem är det många kvinnor begravda i ka-

pitelsalen och de har en ålder så att man i flera fall kan tänka sig att de har varit abbedissor. I allmänhet är det ganska dåligt med osteologiska analyser på klostermaterial. I Vreta har man gjort analyser på en hel del av skeletten men det har inte diskuterats i termer av att de skulle ha dött i unga år på grund av asketisk livsstil, det är också en fråga om vem den undersökta personen var och det kan vi inte alltid få reda på bara utifrån var de ligger. Alvastramaterialet visar att det inte bara är abbotar i kapitelsalen och munkar i norra korsgången, utan där var också många barn.

BA: Det är en intressant fråga angående det asketiska livet. Man kan fråga sig om det verkligen var så asketiskt jämfört med det omgivande samhället. Tittar vi på Bernhards skrifter själv så står det att arbetarna ska ha sin mat, och det står också i andra skrifter att arbetarna ska ha sin mat efter hur man arbetar. Man ska inte äta för lite för då kan man ju inte arbeta ordentligt – det är alltså viktigt att man äter så att man kan arbeta. Så frågan är om inte klostren hade en högre hälsoprofil än det omgivande samhället.

AP: Jag kommer att tänka på Vadstena klostrets tänkebok som är från senare tider, alltså från och med 1384. Där noteras det påfallande ofta att nunnorna uppnådde en hög ålder. Det står ibland att de är 104 år och liknande, om man nu kan lita på sådana uppgifter. Uppenbarligen levde de ändå ganska gott och det är väl ingen som beskyller Vadstena för någon överdriven asketism – åtminstone inte under senmedeltiden. Men sådant kan ju bara konstateras säkert genom vetenskapliga osteologiska analyser.

IAY: Det finns en sak som är värd att tänka på och det är att man lägger in värme just under 1300-talet. Man kan fundera över de större klimatologiska förändringarna, om det faktiskt var så att man tidigare kunde härda ut med en enklare form av uppvärmning. Under 1300-talet sjönk ju snitttemperaturen rejält och vi får ett betydligt hårdare klimat här uppe. Det är en rimlig förklaring till varför man gjorde det bekvämare för sig. Hypocausten var en följd av detta, den är ett romerskt arv och fungerar genom att man lägger ett

skikt under golvet med luftkanaler som står i förbindelse med ett eldningsrum. Värmen stiger och är systemet helt genomfört så har man även värmekanaler i väggarna. Den fiffigaste hypocausten finns i Trier, där den tyska vetenskapsakademien har räknat ut att den tidigmedeltida hypocausten är lika effektiv som den moderna uppvärmningen. En hypocaust är ganska effektiv alltså och det tyder på att klostren förstod att ta vara på teknisk kunskap. Vi talade tidigare om klostren som företag, de är faktiskt storföretag – Alvastra och Nydala är inte små med sina omkring 270 uteliggande ägor. Och frågan om varför man gick i kloster; ja, klostren gav ju faktiskt en försörjning. Från England finns den rara historien om mannen som kom för att bli lekmannabroder och som ligger på knä framför abboten. Han ska svara på abbotens fråga om vad det är han söker. Och då förväntas han svara att han i stort sett söker Guds nåd, men den lille mannen som äntligen har nått sitt mål svarar: ”Vitt bröd och ofta”.

BA: På ett sätt betvivlar jag att det skulle finnas fler dödsfall inom klostren, det är ju också svårt att veta om det är en munk som ligger begravd eller någon annan. En teori skulle kunna vara att klostren som tog hand om många sjuka från omgivningarna, troligen också begravde dem. Det är en hypotes.

ER: Vad gäller klostrens sjukvård finns det ett fantastiskt skelettmaterial från Danmark, från Øm och Æbelholt där man har studerat skeletten. Man kan också notera att klimatförändringar har påverkat jordbruksexpansionen och under 1100-talet är nykolonisationen så kraftig att det blir en befolkningsökning som är större än den ekonomiska bärkraften. Detta leder till att levnadsförhållandena blir mycket dåliga på slutet av 1100-talet och början av 1200-talet. Så när digerdöden kom innebar det att folk dog i den utsträckning de gjorde. Detta ledde till att folk hade bättre levnadsförhållanden under senare delen av medeltiden än under den tidiga. Det här påverkar gravarnas kronologi men det är mycket som spelar in – kanske var de redan sjuka när de trädde in i klostret på grund av dålig mat när de var små osv.

Hur kunde den här spiritualiteten bli så missionerande, expansiv och betydelsebärande?

AP: Det är väl så att i kyrkans historia finns det uppblossande rörelser som får en plötslig expansion – åtminstone under en viss tid. Jag tänker då på Bernhard av Clairvaux som måste ha gjort ett kollosalt intryck på sin omgivning och som hade ordet i sin makt som nästan ingen annan författare på det latinska språket och som måste ha entusiasmerat människor. Det sägs att han hade trettio bröder och släktingar med sig när han kom till klostret Cîteaux första gången, och utifrån dem uppstod en rörelse som spridde sig som ringar på vattnet. Det var som alltid i spiritualitetens historia: ett budskap som strukturerade tillvaron på ett nytt sätt, som gav tillvaron och människor ett mål och mening med deras liv och som gjorde att den nedärvda kristendomen plötsligt ”tände dem”, gjorde dem entusiastiska och fick dem att vilja ägna sitt liv åt detta. Likaså under 1200-talet; Franciskus som var en personlighet som helt enkelt har förändrat kristendomens ansikte för all framtid. På 1500-talet var det Ignatius av Loyola som i den katolska världen lyckades få till stånd en ny livsform som också entusiasmerade en massa människor och förändrade förutsättningarna för all framtid. Det som i cistercienserorden började som en rörelse tillbaka till källorna, tillbaka till den ursprungliga enkelheten, tillbaka till Benediktus urbudskap, tappar sedan farten på grund av att klostren blir mottagare av så mycket gåvor och förläningar och testamenten. Klostren förvandlas mer och mer till storföretag, och då måste någonting komma till för att förnyas igen. Men man kan beskriva det på olika sätt, man kan beskriva det psykologiskt, andligt eller kristet. Man kan konstatera att det finns vissa människor som är karismatiker i ordets ursprungligaste mening; ”bärare av anden”. Dessa inkarnerar Jesu budskap på ett sätt så att man uppfattar det och att man inte kan låta bli att uppfatta det. Sådana människor träder fram då och då, och man kan konstatera att Bernhard var en av dessa enormt attraktiva personligheter. Det bästa sättet att göra sig bekant med honom är att läsa hans texter – och helst då på grundspråket

BA: Jag tänkte lägga till en del rent geografiska funderingar. I Norden sammanfaller de första cistercienserklostren med kristendomens expansionstid, vi har ju ingen kristendom att tala om här före 1000-talet. När de första cistercienserklostren byggs är det under samma epok som när de stora katedralerna börjar byggas, t ex Lunds domkyrka. Hela kristendomen i norra Europa har sin egentliga expansionsperiod då. Här i Norden äger kyrkobyggandet som helhet rum under 1100-talet – alltså samhällets investering i infrastruktur. Vad gäller Småland, Skåne och Danmark är 1100-talet en oerhörd missionsperiod i vilken cistercienserna är en del. Det finns även en annan sida av Bernhard av Clairvaux som vi kanske förtiger, och det är tempelriddarorden. Det gällde faktiskt att kristna värden och hur detta har påverkat utvecklingen kan man kanske lämna över till historikerna.

Bernhard var en karismatiker, den tidens väckelsepredikant. Det är samma fenomen idag när stora väckelserörelser griper tag i människor som låter sig omvändas, det är precis samma struktur och det är kanske också i det perspektivet intressant att göra en analys av Bernhards betydelse. Bernhard har faktiskt haft mer betydelse för mystiken än vad han haft för klosterlivet. Mystiken är en teologiska form som mer handlar om spiritualitet, dvs förändligande av den inre människan i olika tappningar, och som i hög grad överskrider konfessionsgränserna.

IAY: Något ord kan man också säga om andra renhetsivrare och fundera över vad som griper en hel mängd människor också i andra samhällslager. De medeltida människorna diskuterar sitt andliga och moraliska väl med en intensitet som vi kan avundas dem. Herdarna i Montailou, som gick ute i markerna och som inte var litterata, diskuterade andliga frågor med en intensitet och skarpsinnighet som får dem att dö för sina åsikter. Det vittnar om en mottaglighet som är ganska annorlunda än vår egen. De budskap vi får idag är för många och för splittrade, vi klarar knappast av att hålla några linjer. Kanske hade medeltidens människor lättare att se ”linjen” och gripas av den – det skulle i någon mån kunna vara en förklaring till deras mottaglighet.

Hur mycket tid hade man till praktiskt arbete efter det att bön, sånger etc var avklarade? Hur mycket praktiskt arbete ägnade sig Bernhard åt, och hur mycket praktiskt arbete kunde han göra?

BA: Ett citat angående Bernhards kroppsarbete: ”Han hade fått den nådens gåva att han samtidigt med att vara upptagen med kroppsligt arbete kunde fullt och helt hänge sig åt Gud. Med det förra intresset tillfredställde han sitt samvete, och med det senare gav han näring åt sin hängivenhet åt Gud. Utan att avbryta sitt arbete bad han till Gud och sysslade med betraktelser, och det kroppsliga arbetet hindrade inte den andliga hugsvalelsen”. Så skriver Wilhelm av Thierry om honom. Det innebär åtminstone att det finns dokumenterat att han har kroppsarbetat. Han var ute och arbetade i skog och mark. Men han var också väldigt mycket ute och reste så det är en befogad fråga hur mycket han egentligen jobbade kroppsligen – det var troligen inte så mycket. Det fanns även en struktur med olika lag inom klostret, med conversis, lekbrödrar som var de som framförallt jobbade, även bland converserna fanns det ytterligare indelningar

ER: De cisterciensiska klostren i Sverige uppförs egentligen inte i någon handvändning. Nydala grundas 1143 och kyrkan invigs 1266 – det är alltså långa byggnadsperioder till att börja med. Den generella förklaringen till att byggnaderna är så likartade i hela Europa har ju varit att man haft med sig utbildade byggnadsarbetare från Frankrike när man vandrar hit upp. Under den senare delen av medeltiden när lekbrödrainstitutionen har utarmats kan jag tänka mig att det inte längre är de som utför allt manuellt arbete på klostren. Man kan istället fråga sig om de haft inhyrda arbetare från regionen vilket i så fall naturligtvis även skulle ha påverkat utförande, teknik osv.

IAY: Det går faktiskt väldigt lång tid i Nydala mellan grundläggande och invigning. Även de mer kända klostren tog decennier att uppföra, det gällde även för Citeaux’ fyra dotterkloster i Frankrike. Det finns en och annan kritisk röst vad gäller dessa byggen som säger att man inte skulle lägga ner så mycket pengar på

detta. I England har man räknat på hur många lekbröder det gick på en kormunk, och då upptäckte man att det var två á tre fysiskt arbetande lekbröder på en kormunk. Om klostret i vissa fall har 200 kormunkar betyder det 500-600 arbetande lekbröder. Det är en förklaring till varför klostren kan driva t ex blygruvor, de hade otroligt mycket folk. Den engelska ullproduktionen i klostrens regi resulterade i så mycket ull att de profana ullproducenterna vände sig till kungen. Cistercienserna dumpade marknaden och kungen tog faktiskt de vanliga människornas parti. Förhållandet ledde även till ett och annat uppror när man kritiserar klostren för att gå för långt. Då är klostren rätt långt från den ursprungliga idén och det är dags för en reformation igen. Man ska då betänka vad Bernhard säger om att förränta pengar – det är ingenting han godkänner; man ska inte omsätta pengar för att skapa pengar.

Abbotarna begravdes i kapitelsalen, men var begravdes konverserna? Vilka bars ut genom ”Porta mortuum”?

ER: Det är säkert så att abbotar har begravts i kapitelsalen, men det är också någonting som ändras med tiden. Antagligen är det så att från mitten av 1300-talet begravs abbotarna i klosterkyrkorna – det finns tecken i Storbritannien på att man har flyttat abbotarnas gravplatser i viss utsträckning. Prästmunkar och konverser ska generellt begravas på klostrets kyrkogård, och de som ligger i den norra klostergången är de särskilt hedervärda prästmunkarna. För Alvastras del tror jag personligen inte att man har följt reglerna, utan man har haft en annan praxis – man har sekulära personer i kapitelsalen, och barn i korsgången och i klosterkyrkan. Jag tror det kan finnas ganska starka regionala variationer i hur man har valt begravning av de döda i klostren. Det som är svårt när det gäller klostren är att det finns många skriftliga källor där det står att man har gjort på ett viss sätt, men när man sen tittar på det arkeologiska materialet så märker man att praxis inte alltid har varit så som idealet föreskriver. Gravplatserna är en typisk sådan sak där man har följt ett eget tycke som har förändrats över tid.

BA: Julita kloster hade en motsvarighet som kallades pomarium - dvs en fruktträdgård. Där har de valt en kombination av fruktträdgård och begravningsplats. Cistercienserna ser ut att ha haft den första typen av skogskyrkogård, och det finns i alla fall en förebild till skogskyrkogårdar i dessa pomarier. I S:t Gallen-planen har vi denna typ föreslagen, att man ska plantera fruktträd på begravningsplatsen.

HR: I Kloster Lorsch stötte vi just på att man anlagt en fruktträdgård på det som varit en begravningsplats, och då är vi tillbaka där vi började.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: B267/06
Beställare: ..... Värnamo kommun
Rapportansvarig: ..... Jonas Haas, Hanne Romanus

Denna rapport har producerats av Jönköpings läns museum och bekostats av Projekt Nydala klosterträdgård genom generöst bidrag från Sparbanksstiftelsen Alfa. Fler rapporter kan beställas via läns museet på telefon 036 – 30 18 00 eller epost: info@jkpglm.se.

Seminarier har arrangerats inom ramen för projekt "Nydala klosterträdgård" med stöd från Värnamo kommun, Jönköpings läns museum samt Sparbanksstiftelsen Alfa